

**Historický ústav Filozofické fakulty Jihočeské univerzity
v Českých Budějovicích**

Bakalářská práce

**Difamace mezi katolíky a utrakvisty
v českých pramenech pozdního středověku**

Zdeněk Mužík

Vedoucí práce: PhDr. Petr Hlaváček, Ph.D.

České Budějovice 2008

Prohlašuji, že předloženou bakalářskou práci jsem vypracoval samostatně a pouze za použití pramenů a literatury, jenž jsou uvedeny v příloženém seznamu.

Dále prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejněním své bakalářské práce, a to v nezkrácené podobě elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách.

v Českých Budějovicích 30. července 2008

Zdeněk Mužík

Anotace

Předmětem zájmu předkládané bakalářské práce na téma *Difamace mezi katolíky a utrakvisty v českých pramenech pozdního středověku* jsou urážky a nadávky používané v náboženských sporech a rozepřích mezi oběma zmíněnými konfesemi v českých zemích druhé poloviny 15. a prvních desetiletí 16. století. Na vybraných pramenech jsou zkoumány způsoby používané difamace se zřetelem na jejich kořeny, vývoj, historické pozadí a difamační význam. Kromě zkoumání samotného fenoménu difamace představuje práce také drobný příspěvek k dějinám náboženských svárů v českých zemích doby poděbradské a jagellonské.

Annotation

The subject of the submitted bachelor thesis *The Defamations between Catholics and Utraquists in the Czech late medieval sources* are insults and abuses used by members of mentioned confessions in religious disputes and disagreements in the late medieval Czech lands. Methods of used defamations are researched in representative sources. The accent is put on causes, progression, historical background and defamatory content of used insults. The bachelor thesis (except research of the defamation phenomenon) is also small contribution to the history of religious intolerance in Czech lands of the Podiebradian and Jagiellonian Age.

Obsah

Obsah	5
I. Úvod	6
II. Historický kontext mezikonfesní difamace	12
III. Příklady expresivní církevní polemiky – pokus o interpretaci	18
III. 1. Vulgarita a difamace v kázání – Postila Jana Rokycany	18
III. 2. List Luciperův ke Lvovi z Rožmitála	25
III. 3. Invektivy k vypjatým událostem	32
III. 3.a Verše proti kališníkům	32
III. 3.b Spis o takořky víře	38
IV. Vybraný aspekt náboženské difamace – invektivy proti řeholníkům	45
V. Příklad protiřeholní polemiky – Václav Koranda proti františkánům	50
VI. Závěr	56
VII. Seznam použitých pramenů a literatury	57

I. Úvod

Předkládaná bakalářská práce se zabývá vulgární i nevulgární difamací používanou v českých teologických a k náboženským poměrům se vyjadřujících pramenech pozdního středověku (ca 1450 – 1520) v polemikách a sporech mezi katolíky a utrakvisty. Jejím cílem je pokusit se tak přispět k širšímu poznání fenoménu difamace a vulgarity ve výše jmenovaném prostředí. Obecně pak práce představuje i drobný příspěvek k dějinám náboženských sporů a různic druhé poloviny 15. a prvních dvou desetiletí 16. století.

Přestože zkoumání vulgarit představuje z pohledu laické veřejnosti velmi populární téma, soudě alespoň dle počtu vydání a rychlosti prodeje nejrůznějších šmírbuchů jazyka českého a slovníků sprostých slov, nenalezlo toto téma dosud české v historiografii adekvátní odezvu. Na příklady a ukázky dobových invektiv a vulgarity lze sice narazit při čtení mnoha historických prací, ve velké většině z nich však vystupují pouze v roli jakýchsi „historických anekdot“ a jejich jedinou funkcí tak často bývá jen snaha pobavit čtenáře či odlehčit obtížnější četbu nebo náročnější téma. V jiných případech slouží citace dobových invektiv a vulgarismů alespoň k dokreslení atmosféry určité události, nebo k podtržení a zvýraznění postojů jejích aktérů. Nechci zde tvrdit, že využívat různé invektivy a vulgarity v historických pracích tímto způsobem je špatné či nepřínosné, nicméně možnosti využití difamace a vulgarity v historickém bádání jsou dle mého mínění rozhodně mnohem větší a bylo by rozhodně chybou jejich potenciál opomíjet.

Prací zabývajících se vulgaritou a difamací období středověku nenalezneme v české historiografii mnoho, přesto není zkoumání fenoménu difamace a vulgarity oblastí zcela nedotčenou.

Nejvíce bylo v tomto ohledu vykonáno v metodologickém rámci historické sémantiky, jejímž největším zastáncem a propagátorem v české historiografii byl Josef Macek, který také definoval její metodologická východiska, možnosti a meze.¹ Macek sám se považoval též za objevitele a prvního průkopníka této metody v českém prostředí. I když je jeho přínos v této oblasti nezpochybnitelný, v tomto ohledu se poněkud přecenil. V českém prostředí na

¹ Josef MACEK, *Historická sémantika*, Český časopis historický 89, 1991, s. 1 – 30. Tato studie byla připravena k vydání již v roce 1970, ale vzhledem k tehdejšímu politickým poměrům nebylo Mackovi umožněno ji v Československu publikovat a její sazba byla v tisku rozmetána. Ve zkrácené verzi se mu ji podařilo vydat až v roce 1973 ve Francii, TÝŽ, *Pour une sémantique historique*, in: Mélanges Fernand Broudel II, Toulouse 1973, s. 343 – 353. O cestě Josefa Macka k historické sémantice a jeho historicko-sémantické tvorbě pojednává Petr ČORNEJ, *Směrování Josefa Macka k historické sémantice*, in: Josef Macek, *Česká středověká šlechta*, Praha 1997, s. 134 - 151; nebo nověji Bohumil JIROUŠEK, *Josef Macek. Mezi historií a politikou*, Praha 2004, s. 155 – 159. Historické sémantiky Macek hojně využíval hlavně během svého působení na Ústavu pro jazyk český ČSAV, na počátku 70. let 20. století, kde se spolupodílel na tvorbě Staročeského slovníku (k tomu viz níže). O jeho působení zde viz Igor NĚMEC, *Josef Macek a Staročeský slovník*, in: Miloslav Polívka – František Šmahel (edd.), *In memoriam Josefa Macka*, Praha 1996, s. 329 – 336.

důležitost takového přístupu v meziválečném období upozorňoval již Jan Slavík,² ačkoliv se sám nikdy nedostal k jejímu soustavnějšímu teoretickému pojednání a ani k její aplikaci na rozsáhlejší pramenný materiál. V evropské historiografii pak již pět let před původním plánovaným vydáním Mackovy studie vyšla kniha německého historika Ferdinanda Seibta, *Hussitica*, v níž byla mimořádná pozornost věnována rozboru významu některých slov z jazyka české reformace,³ a která patrně byla i jedním z hlavních podnětů zájmu Josefa Macka o historickou sémantiku.

Ve větším souboru vyšly jedny z prvních historicko-sémantických rozborů češtiny 14. a 15. století zabírajících se i vulgaritou a difamací v knize *Slova a dějiny* připravené autorským kolektivem pod vedením Igora Němce.⁴ O pár let později je následovala další kniha s podobným zaměřením, *Dědictví řeči*.⁵ Pomyslný vrchol historicko-sémantické bádání v oblasti difamací a vulgarismů pak představují dílčí pasáže v čtyřdílné syntéze *Jagellonský věk v českých zemích* od Josefa Macka.⁶ Z ní stojí za povšimnutí pasáže věnované mentalitě české středověké šlechty, v nichž Macek využil mimo jiné i nadávek, jimiž se šlechtici častovali při zkoumání pojetí šlechtické cti a urozenosti.⁷ Pátý díl této syntézy měla tvořit kniha, která však nakonec vyšla samostatně pod názvem *Víra a zbožnost jagellonského věku*.⁸ Jak její název napovídá, je věnována náboženským dějinám této epochy a z hlediska předmětu zájmu naší práce obsahuje zajímavé pasáže zkoumající některé nábožensky motivované vulgarismy.⁹

Další oblastí v níž se dostalo na výzkum urážek a nadávek představuje lingvistické studium staročeských písemných památek. Při zkoumání staročeského lexika nezůstaly opomenuty ani četné vulgarismy, jejichž význam bylo nutné pro porozumění staré češtině správně pochopit a vysvětlit. Jejich výzkum je sice prováděn hlavně z hlediska lexikálního, ale v některých se objevuje i dotek historické sémantiky. Mnoho užitečného bylo v tomto ohledu odvedeno při přípravě staročeských slovníků.¹⁰ Většího prostoru se pak některým

² Petr ČORNEJ, *Směřování*, s. 145.

³ Ferdinand SEIBT, *Hussitica, Zur Struktur einer Revolution*, Köln – Graz 1965.

⁴ Igor NĚMEC (et al.), *Slova a dějiny*, Praha 1980.

⁵ Jan HORÁLEK – Igor NĚMEC (et al.), *Dědictví řeči*, Praha 1986.

⁶ Josef MACEK, *Jagellonský věk v českých zemích (1471 – 1526)* I – IV, Praha 2001 – 2002².

⁷ TAMTĚŽ II, s. 445 – 467. Podobně, ale méně podrobně se zabýval i pojetím cti v městském prostředí, TAMTĚŽ III, s. 39 – 40.

⁸ TÝŽ, *Víra a zbožnost jagellonského věku*, Praha 2001.

⁹ Za povšimnutí stojí zejména historicko-sémantická analýza slov: *kacř*, TAMTĚŽ, s. 32 – 35; a *pikart*, TAMTĚŽ, s. 37 – 40.

¹⁰ Alespoň základní orientaci v problematice umožňuje Jaromír BĚLIČ – Adolf KAMIŠ – Karel KUČERA, *Malý staročeský slovník*, Praha 1979. Podrobněji pak Jan GEBAUER, *Slovník staročeský* I – II, Praha 1903 – 1916; nebo Bohuslav HAVRÁNEK (et al.), *Staročeský slovník* I – IV, Praha 1968 – 1996; který nebyl bohužel dodnes dokončen a pokrývá pouze slovní zásobu v rozmezí *na – pravý*.

staročeským urážkám dostalo v samostatných studiích v rámci zájmu o staročeskou slovní zásobu.¹¹

Poslední větší oblastí výzkumu, v níž se dostalo i na vulgarity, jsou literárně historické výzkumy zábavní a satirické tvorby (próza, básně a písně). Mnohá taková díla obsahují dobové narážky a posměšky, s kterými si museli jejich editoři, jinak se zaměřující hlavně na ediční zpřístupňování a literárněhistorické rozbory těchto děl, poradit. A tak v nich lze narazit i na rozbory difamací a vulgarit. Asi nejvíce zájmu je v této oblasti soustředěno na satiru z doby předhusitské.¹² Podobně silný zájem je z literárněhistorického hlediska věnován ještě satírám a invektivám z období Husova a husitských válek.¹³ Následující období, tj. zhruba od čtyřicátých let 15. století až do jeho konce, tvoří bohužel slabší místo v rámci literárněhistorického výzkumu satirické a invektivní tvorby, některá zajímavá a významná díla z této doby byla sice zpřístupněna formou edic a i podrobena dílčími analýzám, ale celkově období postrádá syntézu, která by nějak zastřešila a interpretovala jejich literární vývoj v tomto období.¹⁴ Soustavnějšímu zájmu badatelů se těší zase až 16. století, bohaté, na zábavní, mravokárné i nábožensko-politické satiry.¹⁵

Mimo tyto tři oblasti lze narazit na vědecké využití vulgarit jen minimálně. Přesto existují výjimky, které je třeba zmínit.

Nadávek si ve své práci, zabývající se lidovou kulturou středověku a raného novověku, zajímavým způsobem všimá ruský historik Michail Michajlovič Bachtin.¹⁶ Zkoumá jejich používání a funkci v lidové smíchové kultuře, ve které však nadávka

¹¹ Studie, které svým pojetím navazují na nedokončený Staročeský slovník, vycházely později na stránkách časopisu *Listy filologické*. Vulgarismům nebo slovům s možným difamačním podtextem jsou věnovány následující: Igor NĚMEC, *Ze staročeského slovníku. K stč. názvům tuláků a lotrů*, LF 100, 1977, s. 31 – 33; TÝŽ, *Ze staročeského slovníku. Stč. synonyma vražedník, vrah, morděř, zabíječ a krve prolévač*, LF 88, 1965, s. 340 – 343; Marie POBUDOVA – Milada NEDVĚDOVA – Igor NĚMEC, *Ze staročeského slovníku. Stč. barbar*, LF 97, 1974, s. 83 – 86. Mimo tuto řadu vyšli i další studie zabývající se staročeskými urážkami a nadávkami, např.: Jan HORÁLEK, *Slovo šelma na pozadí kulturní a společenské situace středověkých Čech*, LF 104, 1981, s. 123 – 131; Milada NEDVĚDOVA (et al.), *Slovo psohlavec ve starší české slovní zásobě*, Naše řeč 60, 1977, s. 76 – 82; Anežka VIDMANOVÁ, *Sedlák hranatý nebo chlap jak se patří?*, LF 123, 2000, s. 52 – 58; nebo studie věnované způsobům tvorby difamací, např.: Igor NĚMEC, *Neplnohodnotnost jako zdroj expresivity*, Acta Universitatis Palackianae Olomucensis – Miscellanea linguistica, 1971, s. 64 – 69.

¹² K staročeským předhusitským satírám viz Josef HRABÁK (ed.), *Staročeské satiry Smilovy školy*, Praha 1951; nebo TÝŽ (ed.), *Staročeské satiry Hradeckého rukopisu a Smilovi školy*, Praha 1962. Odkazy na další odbornou literaturu je možno nalézt v obou výše zmíněných knihách.

¹³ K nim více v Bohuslav HAVRÁNEK – Josef HRABÁK – Jiří DAÑHELKA (et al.), *Výbor z české literatury doby husitské I*, Praha 1963; zde i další odkazy na bohatou literaturu k tématu.

¹⁴ Tento nedostatek, pro období do 60. let 15. století, alespoň částečně napravuje Bohuslav HAVRÁNEK – Josef HRABÁK – Jiří DAÑHELKA (et al.), *Výbor z české literatury doby husitské II*, Praha 1964; nebo nejnověji již pro celé období, v kapitolách věnovaných kultuře, Petr ČORNEJ – Milena BARTLOVÁ, *Velké dějiny země Koruny české. Svazek VI. 1437 – 1526*, Praha 2007, s. 273 – 370, 597 – 631.

¹⁵ Viz Jaroslav KOLÁR (ed.), *Frantové a Grobiáni. Z mravokárných satir 16. věku v Čechách*, Praha 1959; a TÝŽ, *Zrcadlo rozděleného království. Z politických satir předbělohorského století v Čechách*, Praha 1963.

¹⁶ Michail Michajlovič BACHTIN, *Tvorčestvo Fransua Rable i narodnaja kultura srednevekovja i renessansa*, Moskva 1965. Česky vyšlo pod názvem *François Rabelais a lidová kultura středověku a renesance*, Praha 2007.

nepředstavuje něco negativního a nevhodného, ale právě naopak. V tomto prostředí se nadávka stává nositelem pozitivního významu, může být použita i lichotivě či je znakem určité familiárnosti ve styku dvou lidí. Těmto nadávkám také přikládá obrovský symbolický význam, vycházející z ambivalentní koncepce těla, kdy takové výrazy jako „jdi do ...“ odkazují adresáta v tělesně topografickém smyslu „dolů“, do oblasti rodidel a plodících orgánů, aby tam byl zničen a následně znovuzrozen. Takové pojetí nadávek je však mezikonfesní difamací, vycházející většinou z silně negativních a nepřátelských pohnutek, poměrně cizí.

Jak je z výše uvedeného vidět, představuje zkoumání fenoménu difamace a vulgarity v české historiografii středověku spíše okrajovou oblast zájmu badatelů. A i když existují i mnohé zajímavé a podnětné práce věnované tomuto tématu, často s velmi detailním a specifickým zaměřením, nejsou možnosti tohoto studia, dle mého názoru, ještě zdaleka vyčerpány.

Stěžejní část předkládané bakalářské práce představuje analýza pěti vybraných pramenů, která je součástí třetí a páté kapitoly.¹⁷ Jejím prostřednictvím jsem se pokusil o rozbor forem, prostředků i rozšíření významů difamací a vulgarit užívaných ve vyhrocených náboženských polemikách a konfliktech. Použité prameny nebyly pro tuto práci vybrány náhodně. Z pozdního středověku máme zachováno relativně mnoho pramenů, z nichž řada byla již editována,¹⁸ především díky velkému úsilí historiků druhé poloviny 19. století a prvních desetiletí 20. století. Mohl jsem tak analyzovat značné množství pramenů nejrůznějšího charakteru (od traktátů, kázání, satiry až po básně a písně), vyjadřujících se k náboženským poměrům této doby a z nich vybrat ty s největší výpovědní hodnotou o používaných způsobech a formách nábožensky motivované difamace. Ve zkoumaném vzorku pramenů jsou obsaženy texty, které reprezentují názorové postoje katolické i utrakvistické. Nevyužití doposud nevydaných pramenů sice tuto práci částečně ochuzuje a je možné, že se v archivech a knihovnách skrývají i další potencionálně zajímavé prameny. Není však v možnostech bakalářské práce zpracovat, tak široce pojaté téma, maximálně vyčerpávajícím způsobem, hlavně z důvodů omezení časových, kvůli nimž bylo mnohem výhodnější využít při práci prameny vydané. Je také otázkou, do jaké míry by mohli nevydané prameny změnit výsledný obraz.

¹⁷ Viz příslušné kapitoly a jejich podkapitoly, v nichž se nachází i popis, hodnocení a kritika příslušných pramenů.

¹⁸ Stručný popis i bilanci větších editorských podniků české medievalistiky v současnosti i minulosti přináší nejnověji Martin NODL, *Aktuality, zprávy, glosy: knihovnička*, Dějiny a současnost 30, 2008, č. 4, s. 8.

Vycházet hlavně z edičně zpřístupněných pramenů však přináší i další úskalí, která je třeba zmínit a při práci s nimi na ně brát zřetel. Mnohé, především ty nejstarší edice totiž často trpí nejrůznějšími edičními nedostatky. Z hlediska badatelského záměru této práce se pak jako nejzávažnější problém jeví hlavně cenzura vulgarit, difamací a invektiv, která se v těchto starších edicích občas vyskytuje. Její příčiny bývají různé, nejčastěji se jedná o zásah patřičného úřadu, jindy o autocenzuru samotných editorů, kteří se k ní uchýlovali především ze snahy dopředu se vyhnout možným problémům s cenzurním úřadem. V některých případech pak sami editoři bez vnějšího nátlaku vypouštěli pasáže, které se jim zdály neslušné či hrubé s cílem poněkud přikrášlit a zjemnit minulost.¹⁹

Cenzura a autocenzura, na kterou lze v některých edicích narazit, bývala různá. Její nejslabší formou je prosté „vytečkování“ části nevhodného výrazu, většinou pouze několika prostřených písmen. Tento způsob cenzury postihuje hlavně vulgarismy, naštěstí však práci s nimi pouze lehce znesnadňuje, neboť nevhodné slovo z textu zcela neodstraňuje. A co se skrývá za vytečkovanou částí se většinou snadno dovítí i člověk bez hlubší znalosti dobových nadávek.²⁰ Další formou cenzury, která už bohužel neumožňuje bez přihlídnutí k originálu textu identifikovat původní výraz, je nahrazení z pohledu cenzury nevhodného slova eufemismem nebo jeho zaměnění slovem jiným, které již nemá tak negativní konotaci.²¹ Tomuto přístupu je podobný i další cenzurní postup, postihující hlavně delší souvislé řady rozvíjejících se vulgarit nebo obvinění. Takovéto rozvité invektivy se pak zjednoduší a zkrátí na několik slov, či se ponechá pouze jejich začátek a zbytek se schová pod stručným „etc.“, případně se využije kombinace obou možností.²² Nejsilnější formou cenzury je pak úplné vynechání nevhodných slov či celých částí textu.

Hlavní problém s klasickou cenzurou, kdy dochází k vynechání jednotlivých slov či částí textu, tak že není z edice poznat, zda-li něco chybí či je určitá část pozměněna, je ten, že

¹⁹ Příkladem takto postižené edice je mravokárná satira *Frantova práva*, kterou připravil Čeněk ZÍBRT, *Řády a práva starodávných pijanských cechů a družstev kratochvilných v zemích českých*, Praha 1910, s. 12 – 35. Z této své edice Zíbrt vypustil nejen jednotlivá slova, ale i celé rozprávky, které považoval za neslušné nebo proticírkevní. Pro představu srov. necenzurovanou edici *Frantových práv*: J. KOLÁR (ed.), *Frantové*, s. 21 – 54.

²⁰ Např. v listu Přibíka Koce z Dobrše, vydaném v rámci edice *Archiv český* Františkem Palackým, lze narazit na vytečkované slovo „h...o“ (AČ I, Praha 1840, s. 331). O jaký vulgarismus se zde jedná si určitě každý bez problémů sám domyslí. Ale i od tohoto druhu cenzury Palacký postupně upouští a například v později editovaném listu od třeboňského hejtmána Markvarta z Kamenice pro Viléma z Tetova se již lze „natvrdo“ dočíst slova „hovna“ (AČ V, Praha 1862, s. 322).

²¹ Pro ilustraci srov. např. dvě edice listu moravského zemského hejtmána Ctibora Tovačovského z Cimburka adresovaného olomouckému biskupovi Tasovi z Boskovic, přičemž v jedné si Tovačovský stěžuje že od papeže slychá jen „*živých haněň*“ (B. HAVRÁNEK – J. HRABÁK – J. DAÑHELKA (et al.), *Výbor* II, s. 216) s cenzurou zasaženým vydáním, kde je tento výrok zmírněn a upraven na „*lživá haněň*“ (AČ IV, Praha 1846, s. 145).

²² Za příklad mohou opět posloužit dvě edice listu Ctibora Tovačovského Tasovi z Boskovic. V původním textu Tovačovský vypočítává neřády vedené v římské církvi, ve které se „*svatokupčieci, prodávajíc, kuběbářstvie, mordy a nátisky chudým lidem*.“ (B. HAVRÁNEK – J. HRABÁK – J. DAÑHELKA (et al.), *Výbor* II, s. 217). U Palackého je pak tento výčet zkrácen na prosté „*swatokupčieci etc.*“ (AČ IV, s. 145).

tyto cenzurní zásahy odhalí většinou až revize pramene a jeho edice prováděná často až při novém edičním zpracování textu.²³

²³ Jedním z nejnovějších případů nového zpracování textu, který již byl v minulosti editován, ale s cenzurovanými vulgarismy, je spis *Tragedia Andreae Puklicz Budvicensis*. Její nové vydání připravil ve své knize o Ondřejovi Puklicovi ze Vztuh Daniel KOVÁŘ, *Tragédie Ondřeje Puklice. Budějovický purkmistr a jeho zavraždění 25. května 1467*, České Budějovice 2007. Toto vydání je možno srovnat se starší edicí, ochuzenou o vulgarismy, kterou připravil jako přílohu svého článku Karel Jaromír ERBEN, *Ondřej Puklice ze Vztuh, měšťtín Budějovický († 1467)*, ČČM 20, 1846, s. 163 – 211.

II. Historický kontext mezikonfesní difamace

Jakýkoliv výzkum difamace a vulgarit se neobejde bez důkladné znalosti prostředí, z něž konkrétní invektivy, urážky a nadávky vychází a v němž jsou používány. Pro jejich správné pochopení, v co největší šíři jejich možných významů a konotací, je potřeba vnímat je zasazené v kontextu dějinných událostí a dobové mentality. Tato kapitola je tedy zasvěcena nastínění prostředí, v kterém nábožensky motivované urážky vznikaly, v němž nacházely uplatnění, a které ho často zpětně ovlivňovaly.

Oproti předchozímu období husitských válek představuje poděbradský a jagellonský věk dobu o poznání klidnější, přesto se ani této době nevyhnula křížová výprava a množství drobných sporů probíhajících prakticky neustále. O konflikty vyvolávající silné emoce, které často našli svůj odraz v jadrných výrazech, silných urážkách i potupných posměšcích, tak rozhodně nebyla nouze a ani v klidnějších časech tohoto období, kdy mlčely zbraně, se mnozí nevzdali pochybné zbraně nadávky.

Od svého počátku se česká utrakvistická církev vymezovala vůči katolíkům mimo jiné i tvrdou kritikou církevních poměrů. Tato kritika byla často vedena ve velmi expresivní rovině, zvláště v otázce tzv. „špatných“ kněží, kteří žijíce v hříchu nemohou plnohodnotně udílet svátosti a vykonávat další církevní úkony.²⁴ Potřeba české reformace jasně definovat své názory a zároveň i vést dialog s názory jiných, vyústila v rozvoj a rozšíření manifestů a polemik do té doby nevídaný. V obou těchto „žánrech“ našly překvapivě často uplatnění i četné nadávky a urážky, přičemž hlavně polemika zůstala populární po celé období české reformace. Už s dobou Husovou jsou také spojena první díla sloužící primárně k potupení druhé strany, a to hlavně invektivy a posměšné písně různého druhu. Těm připadala i jistá propagandistická role, neboť především písně a básně se snadno šířily mezi lidmi. Jednoduchou a srozumitelnou formou vysvětlovali názory vlastní, informovaly o významných událostech a vytvářely negativní stereotypy druhé strany.²⁵ Adekvátní pejorativní odezva katolíkům vznikala skoro souběžně s utrakvistickou difamací a vnějškově nabývala podobných forem.

Difamace a vulgarita užívaná v druhé polovině 15. a prvních desetiletí 16. století katolíky i utrakvisty v mnohém vycházela z období předchozího období husitské revoluce a válek, přejímala starší podměty a rozvíjela je a o nové prvky hlavně v reakcích na soudobé

²⁴ Hojně uplatnění našly nadávky proti zhýralému duchovenstvu už ve slovníku mistra Jana Husa, některé tyto nadávky si Hus i sám vymýšlel, viz Igor NĚMEC (et al.), *Slova*, s. 195, 212 – 213.

²⁵ K invektivním a časovým písním doby Husovy a počátku utrakvismu viz Zdeněk NEJEHLÝ, *Dějiny husitského zpěvu III*, Praha 1955², s. 100 – 102, 319 – 366.

události. Během husitských válek se utrakvistům nepodařilo plošně prosadit svoji vizi opravy církve ani v zemích Koruny české, natožpak v Evropě. Kompaktáta představovala pro obě strany vynucený kompromis. Utrakvisté jím byli teoreticky včleňováni zpět do lůna římské církve, ale obecný náhled na ně se v Evropě nezměnil a fakticky tak pro okolní země pořád představovali vzorové kacíře²⁶ a i samotné slovo Čech se pro Evropu stalo synonymem ke slovu kacíř.²⁷ I pro mnohé utrakvisty byla kompaktáta nevyhovující, a i když se jich často dovolávali na svoji obranu, vymykali se jim buď jejich výkladem nebo církevní praxí. Království „dvojího lidu“ tak vytvářelo oblast stálých náboženských konfliktů, v nichž na sebe slovně útočili nejen katolíci a utrakvisté, ale i příslušníci stejné strany, většinou v závislosti na míře radikálnosti konkrétního křídla, a stranou nelze pominout i urážky na adresu vznikající jednoty bratrské.

Ke konci 40. let 15. století ztrácí utrakvisté po skončení basilejského koncilu autoritativní církevní instanci, ke které se mohli obracet, a která kdysi potvrdila kompaktáta. Vítězné papežství utrakvistu nakloněno nebylo, spolu s tím se probouzí publicistická a politická agitace katolíků proti utrakvistům, podpořená navíc o pár let později nadějami na katolickou restauraci spojovanou s nástupem krále Ladislava Pohrobka na trůn.²⁸ Katolické akce přiměly ke zvýšení aktivity i utrakvistickou stranu, a to jak na poli politickém, pokusem vnitřně konsolidovat kališnické hnutí,²⁹ tak i v rovině difamační.³⁰ Napjatá situace trvala dál i za vlády krále Ladislava, když se spolu s králem vrátil do Prahy i administrátor katolické církve Václav z Krumlova. To vzbudilo u mnoha utrakvistů obavy o osud jejich víry a tato situace je ostatně charakteristická i pro celé období druhé poloviny 15. a prvních desetiletí 16. století. Obavy panovaly hlavně u kněží, kteří nelibě nesli postupný úpadek svého vlivu,

²⁶ Stereotyp kacíře a jeho napasování na utrakvisty popisuje Paweł KRAS, *Český kacíř – husita*, in: Martin Nodl – František Šmahel (edd.), *Člověk českého středověku*, Praha 2002, s. 248 – 269.

²⁷ Igor NĚMEC (et al.), *Slova*, s. 210 – 211; Josef MACEK, *Víra*, s. 33 – 36.

²⁸ Například z období 1436 – 1448 se neznáme žádnou katolickou invektivní skladbu, Bohuslav HAVRÁNEK – Josef HRABÁK – Jiří DAŇHELKA (et al.), *Výbor II*, s. 84.

²⁹ Po obsazení Prahy Jiřím z Poděbrad k dohodě mezi administrátory utrakvistické církve Janem Příbramem a Prokopem z Plzně na jedné straně a voleným arcibiskupem Janem Rokycanou na straně druhé, vůdčí pozice připadla sice Rokycanovi, ale plně sjednotit utrakvisty se mu nepodařilo a ty zůstali i nadále rozdělení na konzervativní a radikální proud. K okolnostem této události Ferdinand HREJSA, *Dějiny křesťanství v Československu III*, Praha 1948, s. 69 – 71. Dohodu mezi nimi edičně zpřístupnili Blanka ZILYNSKÁ – Bohdan ZILYNSKYJ, *Úmluva jednoty a svornosti 1448*, in: Miloslav Polívka – Michal Svatoš (edd.), *Historia docet. Sborník prací k počtě šedesátých narozenin prof. PhDr. Ivana Hlaváčka, CSc.*, Praha 1992, s. 537 – 548. Definitivně se ale Rokycanovým příznivcům podařilo skoncovat s tábořskou církví, jejíž konec byl v dohlednu už delší dobu, roku 1452 dobytím Tábora. K jeho konci František Michálek BARTOŠ, *Konec kněží tábořských*, *Theologická příloha Křesťanské revue* 21, 1954, s. 134 – 141.

³⁰ Odezvu v potupné písni našel například pokus papežského legáta Jana Carvajala odvést z Prahy originální text kompaktát. Srov. *Píseň o legátu Karvajalovi*, Bohuslav HAVRÁNEK – Josef HRABÁK – Jiří DAŇHELKA (et al.), *Výbor II*, s. 95 – 106. Legát byl inzultován už během svého pobytu v Praze, kněz Jan ze Stakor určil jeho mule ocas, za což si vysloužil přezdívku Ocásek, *SLČ*, s. 139.

související i s pragmatickým přístupem šlechty k náboženským problémům nebo jejím odporem k radikálním kněžím z obou stran. V pamfletu a memorandu *Proti panování kněžskému* z roku 1457 tento postoj jasně vyjádřil Vaněk Valečovský z Kněžmosta. Ač sám byl utrakvistou ostře v něm napadá Jana Rokycanu a jeho kněží, které obviňuje z teokratických ambicí.³¹

Smrt Ladislava Pohrobka na podzim roku 1457 a zvolení Jiřího z Poděbrad českým králem na jaře roku 1458 opět mobilizovaly nepřátelské síly na obou stranách. Militantní katolíci se těžce smiřovali s představou „husitského kacíře“ Jiří z Poděbrad na českém trůně³² a utrakvisté si zase od panovníka své víry slibovali posílení vlastních pozic. V tomto ohledu však byli zklamáni, neboť Jiří se sice přihlásil ke kompaktátům jako stěžejnímu zákonu Českého království a k Rokycanově pojetí utrakvismu, ale jinak se snažil vládnout jako opravdový král dvojího lidu a tlumit náboženské rozbroje a hádky. Situace však, i přes drobné intermezzo relativně dobrých vztahů českého krále s papežstvím, postupně šla ke konfrontaci.³³

Na jaře roku 1462 prohlásil papež Pius II. kompaktáta, páteř Jiřího politiky, za zrušená. Doufal, že přitvrzením v české politice přiměje Jiřího k užší spolupráci. V tomto ohledu se však přepočítal. Na zemském sněmu v 12. srpna 1462 Jiří kritizoval papeže za snahu destabilizovat České království, plně se přihlásil k utrakvistické konfesi a nechal přečíst znění tajné korunovační přísahy papeži z 6. května 1458 jako důkaz, že se utrakvismu nikdy nezřekl. Napětí se vystupňovalo za pontifikátu papeže Pavla II., ten povolal krále Jiřího k půhonu, všechny přísahy učiněné Jiřímu prohlásil za neplatné a slíbil zajistit Čechám katolického krále. Domácí opozice proti Jiřímu se zformovala kolem Jana Zajíce z Hazmburka a Zdeňka Konopištského ze Šternberka na podzim roku 1465 v politicko-konfesionálním bloku, tzv. Zelenohorské jednotě, ale i přes masivní agitaci papežského legáta a lavantského biskupa Rudolfa z Rudesheimu se spor začal řešit zbraněmi až skoro o dva roky později. Tři dny před vypršením příměří se Zelenohorskou jednotou (20. dubna 1467) Jiří písemně sdělil jejím představitelům, že proti nim bude postupovat v souladu s právem. To fakticky znamenalo vyhlášení války, která o rok později získala mezinárodní charakter. Do

³¹ Pojednání vydal Jaroslav BIDLO (ed.), *Akty jednoty bratrské* II, Brno 1923, s. 242 – 254; k historickému pozadí spisu TAMTÉŽ, s. 42 – 48.

³² Už po smrti krále Ladislava se v katolických městech šířila fáma, že ho Jiří dal otrávit, k projevům legendy o otravě Rudolf URBÁNEK, *Věk Poděbradský* III, Praha 1930, s. 224 – 230. V souvislosti s volbou Jiřího králem se zase mluvilo o ovlivňování sněmu na němž měli být přítomni kati. Tato pomluva se snažila zpochybnit samotný volební akt, neboť volba provedená pod nátlakem byla považována za neplatnou, viz Rudolf URBÁNEK, *O volbě Jiřího z Poděbrad za krále českého 2. března 1458*, Praha 1958, s. 65, 75, 77 – 78.

³³ Srov. např. Petr HLAVÁČEK, *Al servizio dell'ordine e della cristianità: Gabriele Rangoni da Verona (†1486) e il suo operato nell'Europa centrale e in Italia*, in: Frate Francesco. Rivista di cultura francescana 74, n. 1, 2008, s. 71-95.

čela boje proti Jiřímu z Poděbrad se postavil uherský král Matyáš Korvín. Dříve než se ke slovu dostaly zbraně se již zaútočilo nadávkami. Politická linie Jiřího z Poděbrad byla často znevažována skrze útoky na Jana Rokycanu.³⁴ Sám Jiří byl napadán později hlavně jako křivopřísežník, kvůli rozdílnému výkladu své přísahy papeži katolickou a utrakvistickou stranou.³⁵ Ostrá slova pak nacházela uplatnění především ve veřejných listech³⁶ a agitacích mezi členy obou stran.³⁷

Válka sestávající se hlavně z drobných šarvátek, pozičních přesunů vojsk, obléhání městských i hradních pevností a ničení hospodářského zázemí nepřítele však žádné válčící straně vítězství nepřinesla. Smrt Jiřího z Poděbrad sice ukončila tuto druhou husitskou válku, válčit se ale v Českém království nepřestalo. V následujícím konfliktu, kdy proti Matyášovi stále toužícímu získat českou korunu, stanul, na český trůn nově zvolený polský princ Vladislav Jagellonský (v Kutné Hoře 27. května 1471), však hrála náboženská otázka jen druhotnou roli. S drobnými obdobími příměří se tedy válčilo dál, a až olomoucké dohody z roku 1479 zjednaly mezi oběma panovníky kompromis a válčení ustalo.

Mírové dohody, po delším období pasivity, přiměly k mobilizaci sil radikální utrakvisty, kteří pocítovali nikoliv neoprávněnou obavu, že se po uzavření mírové smlouvy panovník zaměří na řešení náboženské situace v zemi. Král Vladislav sice raději do náboženských problémů nezasahoval, ostatně většinu jeho poddaných tvořili utrakvisté, ale události z roku 1476, kdy Vladislav využil nespokojenosti velké obce s městskou radou v Praze k jejich zásadní obměně, dávaly tušit možnou změnu kurzu. Na začátku roku 1478 to doložily incidenty v Kutné Hoře a Plzni, kdy se v obou případech král postavil svým rozhodnutím proti radikálním utrakvistům.³⁸

³⁴ Srov. například *Píseň o Rokycanovi a jeho sektářích* z roku 1466, Bohuslav HAVRÁNEK – Josef HRABÁK – Jiří DAŇHELKA (et al.), *Výbor II*, s. 85 – 92. Jan Rokycana jako jedna z nejvýznamnějších osobností porevolučního utrakvismu a stoupenec Jiřího z Poděbrad (i když jen dočasný) představoval obecně častý cíl invektiv a difamací. František Palacký ho dokonce považoval za nejčastěji uráženého muže 15. století, František PALACKÝ, *Dějiny národu českého v Čechách a na Moravě IV/2*, Praha 1878, s. 575 – 576. K slovním útokům a polemikám proti Rokycanovi srov. nejlépe Rudolf URBÁNEK, *Věk III*, s. 39 – 89.

³⁵ K přísaze TAMTÉŽ, s. 356 – 357.

³⁶ Srov. například listy mezi Jiřím a jeho českými přívrženci na jedné straně a uherskou stavovskou obcí s králem Matyášem na straně druhé, *AC I*, s. 485 - 492; a opovědné listy mezi jednotlivými stranami např. Zdeňka ze Šternberka Jiřímu z Poděbrad, Bohuslav HAVRÁNEK – Josef HRABÁK – Jiří DAŇHELKA (et al.), *Výbor II*, s. 200 – 203; a nebo obzvláště hanlivý spis téhož Jiřího synovi, Viktorínovi Minsterberskému, TAMTÉŽ, s. 203 – 207. Svými difamačními náměty však tyto listy utočí spíše na šlechtickou čest. Z oblasti mezikonfesní difamacce zajímavými invektivami a obviněními oplývá korespondence mezi moravským zemským hejmanem Ctiborem Tovačovským z Cimburka a olomouckým biskupem Tasem z Boskovic, Petr ČORNEJ (ed.), *Království dvojího lidu. České dějiny let 1436 – 1526 v soudobé korespondenci*, Praha 1989, s. 166 – 171.

³⁷ V tomto směru byl hodně pilný především utrakvistický konvertita a od roku 1462 administrátor katolické horní konzistoře, Hilarius Litoměřický. Viz např. Zdeněk Václav TOBOLKA (ed.), *Hilaria Litoměřického Traktát k panu Janovi z Rozenberka*, Praha 1898.

³⁸ Z Kutné Hory byl městskou radou vypovězen farář Martin a později i několik měšťanů, kteří se za něj u krále přimlouvali. V Praze vzbudily pohoršení některé výroky biskupa Jana Varadínského a neuctivé chování jeho

Své problémy probrali utrakvisté na svém sněmu svolaném na 10. srpna 1478 do pražské Karlovy koleje, kde se spolu se zástupci stavů sešli i kněží pod obojí. Sněm poukázal na problémy české utrakvistické církve (absence arcibiskupa, nedostatek kněží, problémy s jejich svěcením a přestupy utrakvistů k katolictví), ale zároveň se jeho účastníci zavázali k tomu, že budou hájit svou víru s nasazením života i statků. Shromáždění se rovněž dohodlo na reorganizaci dolní konzistoře jako vrcholného správného církevního orgánu, v jeho čele stanul Václav Koranda mladší.³⁹ Situace mezi oběma konfesemi se dále přiostrila roku 1480. V jedné z ulic Starého Města se setkala procesí katolíků a utrakvistů, ani jedno však z prestižních důvodů nechtělo ustoupit. Utrakvisty vedl kněz Olbram, který odmítl se svým procesím ustoupit, i když mu to nařídil sám král Vladislav účastníci se katolického procesí. To rozhněvalo přítomného pana Jindřicha Zajímače z Kunštátu natolik, že kněze Olbrama slovně i fyzicky napadl. K většímu konfliktu sice událost nevedla, ale notně rozladila obě strany. Přesto incident ze strany utrakvistů nezůstal bez odezvy. Týden na to uspořádali radikálové na Starém Městě manifestaci, na níž byla mimo jiné zpívána, předtím výslovně zakázaná píseň *Věrní křesťané, silně doufajte*, jenž se doplněná o několik hanlivých protipapežských a protiřímských slok, stala hymnem kališníků v poslední čtvrtině 15. století.⁴⁰ Později po incidentu bylo pozatýkáno několik kněží a měšťanů za podněcování nepokojů, někteří z nich věznění a mučení, kterému byli vystaveni nepřežili. K dalšímu rozjitření atmosféry přispělo i zrušení interdiktů nad Prahou, které umožnilo katolické straně zesílit misijní kampaň. Situace plná vzájemných ústrků a narážek kulminovala na podzim 1483 bouřemi v Praze. Radikálové se dozvěděli o chystaném pokusu o ovládnutí Prahy katolíky a vlašnými utrakvisty a rozhodli se je předejít. Vzbouřenci 24. září zaútočili na městské radnice, pobořili některé církevní stavby, vyhnali nepohodlné osoby z pražských měst a podařilo se jim opanovat situaci.⁴¹

Eskalace náboženského konfliktu, který ač měl i mocensko-politické pozadí, byla hojně živena především z hádek a vzájemné nevraživosti, přiváděla stále více lidí k poznání, že klidu a pořádku se v českých zemích podaří dosáhnout pouze kompromisem, a že možnost prosadit stanovisko pouze jedné strany není průchozí. Tyto tendence vyústily v kutnohorský

čeledi během kališnického procesí. Nechybělo mnoho a událost mohla skončit tragicky, zasáhl ale král a nechal pozatýkat několik kněží pod obojí, které obvinil z podněcování nepokojů. K oběma událostem viz František ŠMAHEL, *Husitské Čechy. Struktury, procesy, ideje*, Praha 2008², s. 107.

³⁹ Popis sněmu AČ V, 376 – 377; a SLČ, s. 184 – 185. Z odporné literatury k němu např. František ŠMAHEL, *Husitské Čechy*, s. 109 – 111.

⁴⁰ Píseň vydal a rozebral Zdeněk NEJEDLÝ, *Dějiny IV*, Praha 1955², 295 – 298; a TAMTÉŽ VI, Praha 1956², s. 235 – 237.

⁴¹ Průběhu, okolnostem a i vzájemným ústrkům a urážkám, které přispěly k gradaci situace v pražské povstání 1483, František ŠMAHEL, *Husitské Čechy*, s. 105 – 140.

náboženský smír roku 1485 upravující soužití katolíků a utrakvistů v Čechách, a už rok předtím se král Vladislav dokázal dohodnout z novými pány Prahy vzešlymi z zářijového povstání. Kutnohorská smlouvy byla pokračováním tohoto kroku, strana pod jednou si přiznala, že není schopná zvrátit náboženské poměry v zemi a kališníci vedeni snahou udržet si své postavení, uznali nesmyslnost dalších nábožensky motivovaných sporů. Ve své podstatě se obě strany dohodly na zachování statu quo. Mimo ale dál zůstávala jednota bratrská, která pro obě strany nadále zůstala sektou stojící mimo zákon a působící v rozporu s kompaktáty.⁴²

Kutnohorský náboženský smír ale neukončil všechno „kacěrování“ a „hanění o víru“, i když v smlouvě samotné jsou této problematice věnovány podstatné pasáže zaměřené přímo na potírání mezikonfesní difamace.⁴³ Náboženské spory, ale částečně upozadil a zklidnil domácí poměry. Navíc se především u šlechty a měst široce rozšířil stavovský nadhled a schopnost dívat se i na náboženské problémy ryze pragmaticky. Představitelé katolické a utrakvistické církve na sebe přesto nepřestali sočit. Do náboženských hádek se také stále častěji zapojuje sílící jednota bratrská, haněná ze strany katolíků a utrakvistů a náboženskou situaci dále zkomplikuje a rozjitří ohlas Lutherova vystoupení v českých zemích sílící ve 20. letech 16. století.⁴⁴

⁴² Více k kutnohorskému smíru a jeho předpokladům Josef MACEK, *Víra*, s. 394 – 398. Edici znění kutnohorské smlouvy přináší AČ IV, s. 512 – 516; a AČ V, s. 418 – 427.

⁴³ Především, TAMTÉŽ, s. 419, 420 – 421. Tyto hlavní zásady přešli později v upravené a rozšířené podobě i do Vladislavského zřízení zemského, srov. TAMTÉŽ, s. 194 – 195, 211 – 212.

⁴⁴ K nástupu německé a švýcarské reformace v českých zemích srov. Josef MACEK, *Víra*, s. 336 – 354; zde i odkazy na další odbornou literaturu.

III. Příklady expresivní církevní polemiky – pokus o interpretaci

III. 1. Vulgarita a difamace v kázání – Postila Jana Rokycany

Monumentální sbírka českých kázání a výkladů na nedělní a sváteční čtení z evangelií, *Postila* Jana Rokycany, představuje pozoruhodný pramen, umožňující badatelům nahlédnout do mnoha aspektů každodenního života v pozdně středověkých Čechách. V našem případě se jejím prostřednictvím podíváme na nábožensky motivovanou vulgaritu v kázání.

Autor *Postily*, Jan Rokycana, se narodil před rokem 1397 jako syn kováře v Rokycanech. Studoval v Praze, kde se roku 1415 stal bakalářem. Předtím snad krátce pobyl jako řeholník v augustiniánském klášteře v Rokycanech. Největší vliv na něj měli během jeho studií v Praze především Mistr Jan Hus, ale hlavně Mistr Jakoubek ze Stříbra, který po Husově smrti zaujal přední místo uvnitř utrakvistického hnutí. Roku 1427 byl Jan Rokycana vysvěcen na kněze a ustanoven farářem v chrámu Panny Marie před Týnem na Starém Městě Pražském, kde již předtím působil jako kazatel. Po smrti Jakoubka ze Stříbra roku 1429 se stal generálním vikářem pražského arcibiskupství a rok poté dosáhl na pražské univerzitě mistrovského stupně. Účastnil se jednání v Basileji, kde obhajoval nutnost přijímání pod obojí. V říjnu roku 1435 byl českým sněmem zvolen za pražského arcibiskupa, papež ho však v jeho funkci nikdy nepotvrdil. Po svém nástupu na český trůn ho Zikmund Lucemburský donutil roku 1437 odejít z Prahy. Návrat mu umožnil až Jiří z Poděbrad roku 1448 a Rokycana s ním navázal velmi těsnou spolupráci. O deset let později, po zvolení Jiřího českým králem se však jejich koncepce rozešly a jejich vztah zůstal ambivalentní až do Rokycanovy smrti 22. února 1471.⁴⁵

Literární tvorba Jana Rokycany je velmi bohatá a jeho literární odkaz zahrnuje přibližně padesát položek.⁴⁶ Tématicky se jedná hlavně o výklady bible a polemiky namířené proti katolíkům a táboritům věnované problematice eucharistie. Drtivá většina jeho prací je psána latinsky, přesto je za Rokycanovo vrcholné dílo pokládána právě česká *Postila*.⁴⁷

Svou podstatou vychází *Postila* z kázání pronesených Janem Rokycanou z kazatelny Týnského chrámu v polovině padesátých let 15. století, v definitivní redakci však byla

⁴⁵ Zmíněné biografické údaje o životě Jana Rokycany jsem převzal z Jaroslav BOUBÍN, *Mistr Jan Rokycana. Stručný náčrt jeho životních osudů*, in: Jaroslav Boubín – Jana Zachová (edd.), *Žaloby katolíků na mistra Jana z Rokycan, Rokycany 1997*, s. 5 – 16; k Rokycanovu životu a činnostem především v první polovině 15. století s bohatými odkazy na další bibliografii viz František ŠMAHEL, *Husitská revoluce I – IV*, Praha 1995 – 1996, passim. K jeho působení v době poděbradské Rudolf URBÁNEK, *Věk I – IV*, Praha 1915 – 1962, passim.

⁴⁶ Jejich soupis uvádí František Michálek BARTOŠ, *Literární činnost M. Jana Rokycany, M. Jana Příbrama, M. Jana Payna*, Praha 1928, s. 14 – 55.

⁴⁷ V předkládané práci vycházím z její edice, kterou připravil František ŠIMEK (ed.), *Postilla Jana Rokycany I – II*, Praha 1928 – 1929.

sepsána až po roce 1462. V teologické rovině nijak výrazně nevybočuje z reformní linie svých učitelů, především Husa a Jakoubka, a Rokycanův utrakvismus z ní vystupuje jako ucelený a srozumitelný systém. Více než jeho předchůdci se věnuje hlavně problematice „dobrých“ a „špatných“ kněží a otázce trestu smrti.⁴⁸ Od podobných prací svých předchůdců se vyznačuje také velkou mírou stylistické svéráznosti. Kázání dramatizuje častými citoslovci, zvoláními a řečnickými otázkami, v projevu se přibližuje mluvené češtině, a co je podstatné pro tuto práci, jeho řeč překypuje expresivními a pejorativními výrazy, kterými neváhá počastovat i účastníky svého kázání.⁴⁹

Postila je svým obsahem a charakterem sice primárně určena pro utrakvistické posluchačstvo, takže v ní Rokycana nemá potřebu vést polemiku s názory katolíků, přesto se v ní objevují poznámky a komentáře na jejich adresu, hlavně při dokazování a poukazování na vlastní pravdy.

Jeden z častých cílů jeho nelichotivé a mnohdy posměšné kritiky představuje v duchu ideji „špatných“ kněží morální profil příslušníků římské církve. Když se v kázání zmíní o katolických kněžích a mniších jen zřídka k nim zapomene přidat nějakou negativní charakteristiku. Typický římský kněz či mnich je pak u něj „lhář“,⁵⁰ „ožralec, krčemník“⁵¹ či „kuběňář“⁵² a sejde-li se více katolických duchovních v jedné hospodě, tak hned „v kostky hrají“⁵³ a „ožerau se, opilci“.⁵⁴ Špatná morálka římských kněží pro něj představuje důkaz, že jejich církev není a nemůže být ta pravá, když její představitelé zjevně žijí v hříchu.⁵⁵

Ve svých kázáních je Rokycana vykresluje jako nenasytné oportunisty starající se jen o vlastní prospěch. Nazývá je proto „koby“⁵⁶ a „krkavci“⁵⁷, a také vysvětluje proč, neboť havrani a krkavci, když vidí, že „koni táhnú těžce u voze, by ť pak i v bahně zválí, nic oni toho nedbají aniž se starají vo obrok kusa; ale když ť kuoň umře, tu ť teprve sletí, zberau a tu teprv kvačí, krkají »rachy vachy« na mrše.“⁵⁸ A stejně tak to vidí u katolických kněží, kteří

⁴⁸ Více k Rokycanovu pojetí utrakvismu František ŠIMEK, *Učení M. Jana Rokycany*, Praha 1938.

⁴⁹ Rokycanův jazyk je tak svérázný, že se mu dostalo pozornosti badatelů i jako samostatnému tématu, srov. Emanuel MICHÁLEK, *K jazykovému odkazu mistra Jana Rokycany*, Naše řeč 54, 1971, s. 98 – 101; nebo přímo citově podbarvenými výrazy se zabývá Josef HUBÁČEK, *Expresivní výrazy v Postille Jana Rokycany*, LF 113, 1990, s. 314 – 322.

⁵⁰ František ŠIMEK (ed.), *Postilla I*, s. 102.

⁵¹ TAMTÉŽ, s. 746.

⁵² TAMTÉŽ.

⁵³ TAMTÉŽ, s. 744.

⁵⁴ TAMTÉŽ.

⁵⁵ V souvislosti s tím se Rokycana místy projevuje i silně sebekriticky a vyjadřuje obavy z toho jak jeho výkon kněžského povolání obstojí před božím soudem, např.: „Á, já knězem, a snad sem lotr před Bohem!“, TAMTÉŽ, s. 104.

⁵⁶ TAMTÉŽ, s. 744.

⁵⁷ TAMTÉŽ, s. 745.

⁵⁸ TAMTÉŽ.

„nic nedbají, že jsou lidé zle živi, boží přikázání zjevně přestupují, nic sobě o to nestesknú“⁵⁹, ale teprve když někdo umře, to se „sletí jako koby, »requiem, requiem«, »rachy vachy«, leda jediné jich kuchyně tučnější byla!“⁶⁰ Ve stejné pasáži zazní ještě jedno nelichotivé přirovnání ke zvířeti, totiž k starému psu, protože „jako onen věžník starý, když blachne jednu: »hav«, a jedne ť mu vrže kus chleba neb taléř, hned nechá. Takéž oni, když mají dobré bydlo a palec jim podmaží, hned ť vše oblehčí.“⁶¹ Toto chování považuje Rokycana za o to horší, že takovýto „kněz anebo mnich nešlechtný, pochlebník, polizač pravdy nepoví, než pochlebí, polahodí“,⁶² a tím mnoho lidí svede do pekla.

Nejčastěji však Rokycana napadá katolické duchovní jako svatokupce, kteří chtějí za všechny církevní úkony zaplatit, a tak získá-li římský „kněz pleše aneb mnich kápě, hledíž, an ť loví, honí, všecko hledí zpeněžit; co koli učiní, vše jemu zaplat: ode křtu, od svátosti oleje svatého, od zpovědi, od mazancuov svěcení, a vždy daj!“⁶³ Jinde si na jejich adresu stěžuje: „to bídné lakomství náramně jest kněží porazilo a z toho je v hřích kacířský, v svatokupectví uvedlo“⁶⁴ V souvislosti s tím představují pro něj katolictví kněží nájemníky v protikladu s pojetím kněží jako pastýřů, jimiž by správně měli být: „Vidí vlka, an se běře, nechají, nehájí, neb jsou nájemníkové; vidí an ten vlk, d’ábel, dáví duše a lapá – nic oni toho nedbají, nájemníci – není jim nic do ovec.“⁶⁵ Z podobenství o pastýři⁶⁶ čerpá Rokycana i další invektivu proti katolickému kléru, když o nich praví, že jinak jednají a učí než chce „svrchovaný Pastýř, jsou zloději a lotři; nebo to jest zloděj, kterýž drží cizí věci proti vůli toho, číž jsou. Tak ti, kteříž mají úřady neb duostojenství, nepožívají-li jich vedlé vůle boží, již ť jest znamení, že sau lotři, neb to, což jest božího, sobě osobují a pro svůj užitek zpravují, buďto fary nebo jiné úřady. Druhé slovu lotři a zloději, nebo mordují a dáví ovce boží svými falešnými učením a svým zlým životem, neb je v bludy uvodí lživým učením a zatracují je skrze zlé příklady.“⁶⁷ Jiným biblickým podobenstvím napadá odpustky, tradiční cíl utrakvistické nevole. V protikladu s rybníkem v Jeruzalémě,⁶⁸ v němž se uzdravovali nemocní a myla zvířata určená k oběti, vidí „jiné vody ejiptské a byylonské, v nichž se myjí kozlové smrdutí a svině, ješto se v nich více zmaží a zkálejí. Které sau to vody? Odpustci! K nim běžeti, nechajíce

⁵⁹ TAMTÉŽ.

⁶⁰ TAMTÉŽ.

⁶¹ TAMTÉŽ.

⁶² TAMTÉŽ II, s. 491.

⁶³ TAMTÉŽ I, s. 743.

⁶⁴ TAMTÉŽ II, s. 179.

⁶⁵ TAMTÉŽ I, s. 744.

⁶⁶ Jan 10, 1 - 21

⁶⁷ František ŠIMEK (ed.), *Postilla* II, s. 79.

⁶⁸ Jan 5, 1 - 9.

zákona božieho a prikázání jeho, nuž pauti, nuž k obrazuom, k svátostem, svatým políbíti, ono popelec, ono bratrství sobě s mnichy zjednati, ono listy k odpuštění hříchuov od biskupuov, na zbavení muk, ono pokropiti se, ono mazance světiti, jehněd a jiné, ono do kostela ted' ke mši jíti a prikázání božieho nechati – vše sau to vody ejipské a babylonské, ješto se v nich kozlové smrdutí a svině nečisté myjí.⁶⁹ Při této horlivé kritice simonie zamíří ale Rokycana i do vlastních řad s povzdechnutím, že i „naši kněží také se naučili již svatokupčiti, ješto jim Pán řekl: » Darma máte, darma dejte «.⁷⁰

S tím jak Rokycana útočí na kněží jako na líné pochlebníky, kteří jsou čilí jen tehdy, když jde o peníze (viz výše), mu ještě v jedné oblasti připadají aktivní. A sice, když jde o urážení a hanění utrakvistů, to se pak ze „starých věžníků“ stávají „lítí psi“, na to si postesknou: „Ba, čín co chceš zlého, nic nedějí, ale jediné napí se s pláčem krve božie, uzříš, co ť o tobě bude povědiono: „Aha, kacěř, odřezanec!“⁷¹ Katolické duchovenstvo tak napadá jako zdroj nesnází, nesvárů a rušitele pořádku v Čechách, kteří se stále chtějí jen hádat a urážet utrakvisty. Sám Rokycana si z vlastní zkušenosti stěžuje: „Jedne ť se jakový kuklík neb ten mnich přivleče, hned se s ním hádejte!“⁷² Současnou situaci vidí jako metaforu k evangelijní příhodě o utišení bouře, kdy Ježíše a jeho učedníky zastihla na moři veliká bouře.⁷³ Rokycana část této epizody vykládá takto: „ti, kteří se chtějí přidržeti Pána Ježíše věrně a právě, musie ť snášeti rozličné protivné věci, kteréž na ně jdau, práv jako vlny na lodičku. Opět lodička ta – pravda drahého Ježíše – trpí veliká vlnobitie, to jest odpieranie od lidí nevěrných.“⁷⁴ Podobně pokračuje ještě dále: „Die dále svaté čtenie: „Ale bieše jim protivný viet.“ [...] A zdaliž sau nepovstali protivní větrové proti těm, kteříž pijí krev drahého Pána Ježíše Krista posvátně z kalichu, že je hanějí, tupie, kacěřují, vyobcují, i na smrt odsúzenie?!“⁷⁵

Ostře ve svých kázáních také útočí na autoritu římské církve jako instituce, jejíž představitelé dle něj nemají žádnou moc, protože „jsauc zprzněni rozličnými hříechy, kacieřstvím, svatokupectvím, lakomstvím, závistí a rozličnými hříechy, a vždy se praví mieti moc, a sauce jie zbaveni, a že jiní nemají, a tudy toho dovodie, že svatých miesta držie; ano die svatý Řehoř, že ne miesta ani auřadové činí následovníky svatých, ale životové a následovanie svatých těch v mraviech, takže ne ten má moc svatého Petra, který miesto jeho drží, ale kterýž jeho v skutciech následuje. A toto taková budau říeci: „Á, á, jsau ť odřezanci,

⁶⁹ František ŠIMEK (ed.), *Postilla* I, s. 422 – 423.

⁷⁰ TAMTÉŽ, s. 85.

⁷¹ TAMTÉŽ II, s. 330.

⁷² TAMTÉŽ, s. 538.

⁷³ Matouš 8, 23 – 27; Marek 4, 35 – 41; a Lukáš 8, 22 – 25.

⁷⁴ František ŠIMEK (ed.), *Postilla* I, s. 264 – 265.

⁷⁵ TAMTÉŽ, s. 267 – 268.

nemají moci,“ – jsauce jie sami zbaveni.“⁷⁶ Rokycana tak také obrací zpět proti katolíkům často užívanou nadávku „odřezanci“, to katolíci jsou pro něj odřezanci a oddělení, protože na „na nich nic neshledává co jest bylo do první církve svaté, pravé choti Ježíše Krista, ale všemu tomu jsou odporni, jediné teď že místa posvátná drží, ješto jich nikoli neučiní místo ani jméno církví svatú“.⁷⁷ V souvislosti s podobenstvím církve jako nevěsty Kristovy, je pro něj současná církev „nevěrná cizoložnice poběhlá“⁷⁸ a „královna jako vdaná, mající s sebou bohatého choti, papeže, kterýž jí ve všem povolí, ze všeho zlého snadně rozhřívá, všemi svátostmi svými hojně obdaří, všecky její protivníky a škudce mocně kazí mordy, klatbami, kacěřováním, mocí, múdrostí etc.“⁷⁹ Církevní představitelé, kteří svoji moc odvozují od bohatství církve, počt a úřadu, pak přirovnává k farizejům, kteří místo ke Kristovi hleděli k Janu Křtiteli, protože „byl rodu znamenitého, syn kněze a biskupa jeruzalémského, a Ježíš zavřžený, ze vsi Nazareta a z města Betléma, syn Marijin, dievky chudé a zavřžené“.⁸⁰

V difamacii římské církve jako organizace pokračuje, když ji odsuzuje jako instituci novou a vymyšlenou lidmi. Činí tak například při kritice nestálosti svých farníků, kterým vyčítá, „že ť jim kto nětco povie nového, tam ť šinú a nic nehledie k tomu, odkud mají vzieti potvzenie viery!“⁸¹ nebo dále: „onenno trlek die nětco vymysle sobě, odleckuds přijda – a lid slepý hned hotov!“⁸² Jinde poznamenává na adresu katolíkú, že nechťejí mít „útočiště ku prvním svatým ani jich naučení následovati, ale zamietají je a více sami sobě a svým vtípóm doufají.“⁸³ Na teologické názory a církevní obyčeje římských kněží, které neshledává v prvotní církvi, vztahuje boží varování: „Zlapám já maudré v jich chytrování.“⁸⁴, neboť tato lidská moudrost je pro něj moudrostí „hovadní“, která stojí v opozici k moudrosti boží.⁸⁵

Z obecné kritiky katolického duchovenstva se v jeho kázáních vyčleňují zvlášť slovní výpady proti žebravým řádům. V jednom svém kázání je upomíná: „Ktož sau sobě chudobu zvolili, trptěž ji!“⁸⁶ Připomíná svatého Augustina, podle něhož mají mniši „mají na paušti kromě lidí býti a tam rukama dělajíc na to se živiti“⁸⁷ a i zakladatele žebravého řádu Menších bratří, který byl utrakvistickým duchovním největším trnem v oku, tj. sv. Františka, který ve

⁷⁶ TAMTÉŽ, s. 108 – 109.

⁷⁷ TAMTÉŽ II, s. 177.

⁷⁸ TAMTÉŽ, s. 201.

⁷⁹ TAMTÉŽ, s. 266; Jedná se o narážku na Zjevení Janovo 18, 7.

⁸⁰ František ŠIMEK (ed.), *Postilla I*, s. 108.

⁸¹ TAMTÉŽ, s. 706.

⁸² TAMTÉŽ, s. 707.

⁸³ TAMTÉŽ, s. 253.

⁸⁴ TAMTÉŽ, s. 226.

⁸⁵ TAMTÉŽ, s. 93.

⁸⁶ TAMTÉŽ, s. 91.

⁸⁷ TAMTÉŽ.

své řeholi nařídil svým bratřím, aby „rukama dělali a živnosti sobě dobývali; a aby, u kohož budau dělali, za to brali, což by bylo k živnosti jich, a by peněz nebrali.“⁸⁸ Proti tomu staví příklady žebravých řádů usazených ve městech, kde si mohou „tak mnoho nažebrati, že na tu žebrotu mohou lepší bydlo mieti než některý zemenín tam na zemi, maje pluh nebo dva, dědiny.“⁸⁹ Tím připravují tito „traupi silní“, kteří by žebrat nepotřebovali o almužnu chudáky, kteří ji potřebují, protože „lidé dadúc jedněm, nemohú všem nadati: příleze tento, mdlé nebožátko, ano již vonen traup silný vzal.“⁹⁰ Terčem ostré kritiky je u něj také mnišský oděv, na rozdíl od ostatních utrakvistických kritiků řeholnictva, kterým na něm vadí jeho zdánlivá skromnost,⁹¹ v sobě Rokycana nezapře přísného mravokárce módy pražského měšťanstva a vadí mu, že mniši „kápi vezmú a teď že bosí se túlají, před ženami nohy ohalující – aha! Není to dobře! Tudy ť jest ved’ David padl, když uzřel Bersábé, ana sobě nohy myje.“⁹² V souvislosti s františkány je napadán také Jan Kapistrán, jeden z mála Rokycanových současníků, na které je v kázáních útočeno přímo. Rokycana na něj vzpomíná jako na „nepřítele božího a jeho pravdy a této země české, ješto jezdil po okolních zemích [...], bůře proti této zemi, tupě a haněje“,⁹³ a který „lživými divy lidi svodil a divy také lživé činil“.⁹⁴ Soudě dle toho, jak pejorativně a často se Rokycana o Kapistránovi vyjadřuje, byla jeho mise celkem úspěšná a utrakvisty vnímána jako ohrožení svých pozic.⁹⁵

Jak je vidět i z výše uvedených ukázek, Rokycanův jazyk je neobyčejně bohatý na difamace nejrůznějších druhů, kterými rozhodně nešetří. Přitom sám pranýřuje katolickou církev právě za urážení utrakvistů, a také svým ovečkám vytýká, že pořád jen nadávají a považuje je kvůli tomu dokonce za nezpůsobilé k svatému přijímání.⁹⁶ Na sebe však v tomto

⁸⁸ TAMTÉŽ II, s. 323.

⁸⁹ TAMTÉŽ I, s. 91.

⁹⁰ TAMTÉŽ II, s. 323 – 324.

⁹¹ Srov. výpady Václava Korandy mladšího proti oděvu františkánů v páté kapitole této práce.

⁹² František ŠIMEK (ed.), *Postilla* II, s. 251. K Davidovi a Bersábé (Bat-šabě) Druhá Samuelova 11, 2 – 27.

⁹³ František ŠIMEK (ed.), *Postilla* II, s. 303.

⁹⁴ TAMTÉŽ, s. 396.

⁹⁵ K působení Jana Kapistrána v českých zemích např. Zdeněk NEJEDLÝ, *Česká misie Jana Kapistrána*, ČČM 74, 1900, s. 57 – 72, 200 – 242, 334 – 352, 447 – 464; František ŠMAHEL, „*Spectaculum fidei*“. *Českomoravské misie Jana Kapistrána*, in: Týž, *Mezi středověkem a renesancí*, Praha 2002, s. 402 – 408; Štěpán KOHOUT, *Pobyt Jana Kapistrána v Olomouci*, Ročenka Státního okresního archivu v Olomouci 1995, s. 117 – 140; a Petr HLAVÁČEK, *Svatý Jan Kapistrán a Kadaň*, Ústecký sborník historický 2000, s. 89 – 97.

⁹⁶ Dostí ostře např.: „Á vy ženy biedné, ješto poklesnúce se, zle říkáte – oh, biedná usta nestydatá! - : »Ú, prý zapomienam se!«. Milá, zapomienáš se! Ú, shledáš, že ť se nad tebú Buoh zapomene v tvú najpilnější potrebu, když ť bude na smrti. A vy také, muži biední, hanební lájce, i ženy druhé, ješto nectně lajete a mluvíte: i budete pak smieti ten jazyk vomociti v té drahé krvi? Á, nastojte, nastojte! Běda bude, běda nebožátko!“, František ŠIMEK (ed.), *Postilla* I, s. 8; nebo podobně: „Budau baby zlé, plískavé, nešlechtné, mluvíce smilně, neřádně, muži lájce, zlí hanební, an ť bídník ulaje ženu, dívku, pacholka jako pes vztekly hanebným, zlým jazykem a nešlechtnými slovy. Dajž jim pak, kněže, tělo boží! Mnohem byl by, zdá mi se, menší hřích, by ta velebná svátost v bláto byla uvržena než v taková ústa zlá, nešlechtná, neb žádné bláto není tak ohavné před tváří boží, jako sau tvá ústa ohavná, když jimi laješ nebo zle mluvíš.“, TAMTÉŽ, s. 740.

ohledu nevzpomene. Urážky, kterými častuje katolíky mu snad připadají mírné nebo je spíše pokládá za trefné vyjádření skutečnosti. Ve způsobu difamace katolíků se většinou drží klasických utrakvistických schémat, když napadá zkaženost římské církve a jejích představitelů. Vzhledem k charakteru díla, tj. sbírky kázání, se však tyto invectivy velmi často nachází zapracované v biblických příbězích či jejich výkladech a paralelách. Překvapivé ale je minimální využití jmen zvířat jako urážek, kterými jinak hojně častuje své farníky.⁹⁷ Zde za zmínku stojí hlavně přirovnání kněží ke krkavcům, které na rozdíl od přirovnání k psům a prasatům nevychází z bible, a které se ujalo i u dalších utrakvistických polemiků.⁹⁸ Celkově tak Rokycanova Postila podává velmi živý obraz náboženské difamace, přičemž se lze domnívat, že skutečné kázání mohlo být, co se urážek týče, ještě ostřejší. Vzhledem k tomu, že při kázání kněz nečetl ze své postily a ani mu nesloužila coby poznámky, mohl tedy častěji popustit uzdu svému rozhořčení nad druhou stranou.

⁹⁷ Josef HUBÁČEK, *Expresivní výrazy*, s. 317.

⁹⁸ „Kobaři“ nazývá mnichy ve stejném smyslu také Václav Koranda mladší, Josef TRUHLÁŘ (ed.), *Manuálník M. Václava Korandy*, Praha 1888, s. 94.

III. 2. List Luciperův ke Lvovi z Rožmitála

Pamflety ve formě listů psaných ďáblem vůdčím představitelům církevní a světské moci, tzv. Luciferovi či pekelné listy, jsou známy již z doby předhusitské.⁹⁹ Obzvláštní popularity se pak podobné listy dočkaly v prostředí české reformace.¹⁰⁰ Mezi Luciferovými listy známými z českých zemích svým pojetím a literárním zpracováním vyniká list začínající slovy: „*Luciper mocí lsti naší král nad králi zemskými*,...“ pro nějž se v české literární historii ujal název použitý v jeho edici, tj.: *Satirický list Luciperův ke Lvovi z Rožmitála*.¹⁰¹ Právě jemu bude věnována následující analýza.

Dobu vzniku toho listu určil již Josef Dobrovský na rok 1478. Vycházel při tom z toho, že byl jistě sepsán v době mezi smrtí, v listu zmiňovaného Zdeňka Konopišťského ze Šternberka (1476) a odchodem Lva z Rožmitálu z veřejného života (1480), který je zde zmiňován ještě jako nejvyšší hofmistr. Tím se doba vzniku listu zužuje na roky 1476 – 1480, spíše však na 1477 – 1479, uvážíme-li, že Zdeněk ze Šternberka zemřel až ke konci roku 1476 (4. prosince) a Lev z Rožmitálu nejspíš nepřestal veřejně působit ze dne na den.¹⁰²

V rukopise samotném je jako autor pamfletu označen Oldřich Kalenice z Kalenic,¹⁰³ a ačkoliv se jedná o pozdější přípisek, vše nasvědčuje tomu, že autora určuje přesně. Autor listu byl vzdělaný člověk, radikální utrakvista a nejspíše laik, neboť teologie spisu je laická a není jí mnoho. Tento autorský profil by výborně odpovídal právě Oldřichovi z Kalenic. Ten studoval na pražské univerzitě, kde získal roku 1465 bakalářský titul. Spolu se svým otcem stál na straně krále Jiřího v době jeho sporů s panskou jednotou, za to však přišli o rodový statek Škvořetice, kterého se zmocnil Zdeněk ze Šternberka. Ten jim byl navrácen až v roce

⁹⁹ K původu a rozšíření pekelných listů viz heslo *Teufelbriefe* in: *Lexikon des Mittelalters* VIII, München 2003, s. 592 – 593. V Čechách je nejstarším známým Luciferovým listem latinský list s titulem *Rex superbie scribit suis filiis*, připisovaný rukopisnou tradicí Robertu Grosseteste, lincolnskému biskupovi (1235 – 1253) a proslulému odpůrci římské kurie, který se nachází v rukopise z konce 14. nebo z počátku 15. století v Národní knihovně České republiky, sign. IV. G. 31, fol. 77v – 79r. K zahraničním listům srov. Paul LEHMANN, *Die Parodie im Mittelalter*, Stuttgart 1963², s. 97: Luciferův list papeži Janu XXIII. z roku 1410.

¹⁰⁰ Např. již zmíněný list, *Rex superbie...*, se dochoval ještě v dvou dalších opisech. První se nachází v rukopise z poloviny 15. století, Národní knihovna České republiky, sign. VIII. F. 10, fol. 21r – 24r; a druhý tvoří součást tzv. *Korandova manuálu* z přelomu 15. a 16. století, TAMTÉŽ, sign. XVII. F. 2, fol. 108v – 111r; v něm se nachází i český překlad tohoto listu, TAMTÉŽ, fol. 111v – 115r. Český překlad edičně zpřístupnil Josef TRUHLÁŘ (ed.), *Manuál M. Václava Korandy*, Praha 1888, s. 137 – 141. Zhruba od počátku 20. let 16. století se pak do Čech dostávají překlady německých pekelných listů, vzešlých z prostředí tamní reformace, v kterém se tyto listy také dočkaly jistého ohlasu. Např. *List od papeže Lva, kterak Luciperovi i všie obci pekelné psal...*, Jaroslav KOLÁŘ (ed.), *Zrcadlo*, s. 52 – 57. Motiv jednání představitelů římské církve s ďáblem se udržel i dále po celé 16. století, ale namísto formy listu získávají podobné pamflety častěji vnější podobu humanistického dialogu. V českém prostředí např. *Paškwillus, Noviny o čertu a papeži, dvou sobě věrných a sstoupených tovaryších, a jejich o nynějších přiběžích společném rozmlouvání*, TAMTÉŽ, s. 75 – 105; nebo *Rozepře mezi mnichy a čertem*, TAMTÉŽ, s. 120 – 127.

¹⁰¹ K této práci jsem využil jeho edice, kterou vydal Zdeněk NEJEDLÝ, *Oldřicha Kalenice z Kalenic Satyrický list Luciperův ke Lvovi z Rožmitála z roku 1478*, Věstník Královské české společnosti nauk 1903, s. 1 – 25.

¹⁰² Více k dataci listu Zdeněk NEJEDLÝ, *Oldřicha Kalenice z Kalenic Satyrický list Luciperův*, s. 3, 25.

¹⁰³ Knihovna Národního muzea v Praze, sign. IV. B. 24, fol. 57r.

1474. Škvořetice leží asi hodinu cesty jižně od Blatné, sídla Lva z Rožmitálu, a to by vysvětlovalo dobrou obeznámenost autora s soukromým životem pana Lva.¹⁰⁴

Spis je koncipován jako dopis, ve kterém Lucifer píše Lvovi z Rožmitálu jako „věrnému našemu zvláště milému“.¹⁰⁵ Líčí mu své problémy a obtíže, s kterými se potýká jeho „světovláda“ a udílí mu rady, kterak se má chovat a jak má postupovat jako zastánce jeho věci v Českém království. Svou formou vychází pamflet z panovnického listu a svým obsahem tak tvoří jeho parodii. Větší část spisu je věnována spíše satirickému popisu římské církve jako instituce ovládané ďáblem, než útoku na jeho adresáta, Lva z Rožmitálu. Přesto se však zdá, že hlavním cílem invektivy je skutečně pan Lev, který je difamován právě skrze svou víru. Motiv sepsání listu tak bude vycházet spíše z osobních nesvárů dvou sousedů, než z náboženského rozhořčení.¹⁰⁶ Ostatně Lev z Rožmitálu byl dlouhou dobu představitelem umírněné katolické šlechty nebránící se spolupráci s utrakvisty.¹⁰⁷

List začíná intitulací, ve které je napadeno postavení císařství a papežství, když se Lucifer tituluje jako „král nad králi zemskými, najslavnějšího císaře římského sceptrem držící, dvorem naším a přítomností naší na místě svatém Petrově a Pavlově“,¹⁰⁸ tj. v Římě.¹⁰⁹ Toto tradiční utrakvistické vidění císaře a především papeže minimálně jako ďáblových pomocníků a nastrčených figurek, když už ne přímo jako ztělesněných antikristů, asi stojí i za popularitou pekelných listů v prostředí české reformace.

Po protokolu začíná Luciper líčit těžkosti, s kterými se ve své vládě na zemi musel potýkat. Jedná se vlastně o populární vylíčení církevních dějin z pohledu silně nábožensky zaníceného utrakvisty a římská církev je zde difamována skrze historii. Lucifer si panu Lvovi stěžuje na Ježíše Krista, který ho „mnohými křivdami, lúpeží a násilím“¹¹⁰ připravil o „duše lidské, v kterýchž sme v spravedlivém vladařství i vlastnosti byli více než pět tisícov let“.¹¹¹

¹⁰⁴ Více k osobě autora Zdeněk NEJEDLÝ, *Oldřicha Kalenice z Kalenic Satyrický list Luciperův*, s. 3 – 4; odtud jsou čerpány i biografické informace o jeho osobě.

¹⁰⁵ TAMTÉŽ, s. 13. Už toto oslovení je vlastně difamací, když je pan Lev představen jako Luciferův oblíbenec či klient a difamační hodnota tohoto oslovení ještě více vynikne při srovnání s dalšími Luciferovými věrnými, které v listu zmiňuje a do jejichž společnosti je tak Lev z Rožmitálu řazen.

¹⁰⁶ V vnímání listu čtenáři, zdá se však převážilo jeho pojetí jako protikatolické invektivy a snad právě proto se stal na počátku 16. století opět aktuální a byl zařazen do silně proti římské církvi namířeného *Jenského kodexu*.

¹⁰⁷ Lev z Rožmitálu († 1482), bratr královny Johany, manželky krále Jiřího z Poděbrad byl nejvyšším hofmistrem království českého a předtím také nejvyšším sudím. Proslul zejména svou cestou po západní Evropě. O jeho cestě František SVEJKOVSKÝ (ed.) *Václav Šašek z Bírškova, O jízdě a putování pana Lva z Rožmitálu a na Blatné z Čech až na konec světa*, Praha 1951; Lenka LÍBALOVÁ (ed.), *Gabriel Tetzl, Cestovní deník Lva z Rožmitálu a na Blatné 1465 – 1467*, Olomouc 2003.

¹⁰⁸ Zdeněk NEJEDLÝ, *Oldřicha Kalenice z Kalenic Satyrický list Luciperův*, s. 13.

¹⁰⁹ Z Říma je také list datován, TAMTÉŽ, s. 25; a Lucifer Řím považuje dokonce za svoje dědičné království, TAMTÉŽ, s. 13.

¹¹⁰ TAMTÉŽ, s. 13.

¹¹¹ TAMTÉŽ.

Dále Lucifer líčí, kterak přestože byl uvržen v „ukrutné vazbě“ nevzdal se snahy získat zpět své království, ale rozhodl se jednat skrze svoje prostředníky a zasáhnout proti Ježíšovým úředníkům. Nejprve vzkázal „Herodovi králi židovskému, věrnému našemu milému, ... aby ukrutnost ruky své na Ježíšovi posly vztáhl.“¹¹² Herodes sice nechal popravit Jakuba, ale apoštolové se rozprchly do světa a zvláště Petr a Pavel začali Luciferovi působit potíže v jeho římském království. Nařídil proto „úředníkům našim velebným Nerovi, Domicianovi, Dioclecianovi, i jiným věrným našim“,¹¹³ aby proti nim zasáhli. Pobíjení křesťanů však nepřineslo očekávané výsledky, a když Lucifer viděl, že se „počet věřících v Ježíše Krista přispárí, a ti všichni místa naše nebeská, z nichž sme bezprávně svrženi, naplňují a pekelních se našich příbytkuov vystřihají“,¹¹⁴ rozhodl se pro radikální změnu taktiky. Infiltoval římskou církev a ovládnul ji zevnitř, jak píše panu Lvovi: „siet' naši ve všecka království římská sme pustili, kterúžto nečíslný počet kněžstva Ježíšova zahrnuli sme a v službu naši podrobili, nebo kterých sme ukrutností k sobě přitáhnúti nemohli, ty lahodností zboží našeho přitáhli sme sobě a pláštēm císařské velebnosti sme je odieli, právy našimi a ustanoveními jako zdí sme je ohradili, aby nižádný na kněze nesáhl, žádného bezpráví nečinil, v ničemž neodpíeral, všelikterak poctivost aby každý činil, a římského biskupa všeliký člověk aby zemským bohem nazýval, [...] a jed náš mezi kněžstvo římské vlili sme, kterýmž do dnešního dne ztráveni súce, moci i vóli naší povolni se vydávají.“¹¹⁵ Oldřich z Kalenic tak dává římskou církev do přímé souvislosti s Luciferem jako jejím zakladatel a ten o ni dál mluví nejčastěji jako o své „nevěstce“.¹¹⁶

Tato hegemonie však Luciferovi nevydržela věčně. V listu si dále stěžuje, že se později objevili noví Ježíšovi následovníci, konkrétně jmenuje Johna Wyclifa, Jana Husa, Jeronýma Pražského, Petra Payna a Jana Rokycanu, kteří „práva naše čtením Ježíšovým sú kazili a sieti naše trhali“.¹¹⁷ Dva z nich, Husa a Jeronýma, sice nechal upálit a zároveň přikázal římské církvi obnovit boj proti přijímání pod obojí, o jehož zastavení se již dříve zasloužil skrze „věrného sluhu našeho Manichea“,¹¹⁸ a kvůli kterému „k mnohému zlému a

¹¹² TAMTÉŽ.

¹¹³ TAMTÉŽ. Všichni tři jmenovaní římscí císaři neslavně prosluli hlavně svým zvrhlým chováním a krutým pronásledováním křesťanů.

¹¹⁴ TAMTÉŽ, s. 14.

¹¹⁵ TAMTÉŽ.

¹¹⁶ TAMTÉŽ, s. 14, 16; nebo také jako o nevěstce svého syna antikrista TAMTÉŽ, s. 14.

¹¹⁷ TAMTÉŽ.

¹¹⁸ TAMTÉŽ, s. 16. Míni Babylónana Mániho (†276) zakladatele manicheismu, křesťanského učení hlásajícího mimo jiné, že Ježíš Kristus neměl hmotné tělo. Kvůli tomu je tu zmiňován a katolíkům je přičítán jeho názor, protože odpírají přijímání krve Kristovi a spokojují se tudíž jen se zdánlivou krví obsaženou v hostii. Jedná se také o rafinovanou difamační techniku, kdy se zneprátené straně přišťe nějaké již dříve všeobecně odsouzené kacírství. Podobně byli od svého počátku difamováni i husité, viděni svými odpůrci jako pokračovatelé starých

nenabytému přišli sme“,¹¹⁹ ale úplnou nadvládu se mu už obnovit nepodařilo. Z jeho moci zprostředkované římskou církví se podařilo vymanit Čechům a Lucifer o nich píše: „lid v království českém nám velmi odporném v zákoně Ježíšově jest nade všechny národy lidské dospělý a umělý, neb sme jiné lidi i národy oslepili, aby jim nesvítilo čtení Ježíšovo, ale lidu českého oslepiti nemuožem“. ¹²⁰ Lucifer se sice snažil podmanit Čechy zpět, ale jak sám přiznává: „mnozí z našich posluov nic sú neprospěli ani světštlí ani duchovní, neb velebný Zikmund císař římský, věrný náš milí, [...] též i jiní mnozí světštlí jako jasný Albrecht a Matyáš králové uherští, věrní naši milí, ani také duchovní, buďto v duostojenství vysokých povýšení jako Jošt biskup Vratislavský, věrný náš milý, anebo v andělském náboženství od nás poslaní jako Jan Kapistran i s svú rotú, kterúž věřicie v Ježíše secta aneb šibalstvem nazývají, ani také u vysokého mluvení poslaní, jako Hilarius a Křižanovský, věrní naši milí, jaké svedení znamenité učinili sú, neb ty všechny věrné náš lid Ježíšuv skrze víru přemohl jest“. ¹²¹ Takto v pamfletu Kalenice představuje počátky utrakvismu a jmenuje i jeho nepřátele, poštvané na něj ďáblem.

Rotou v náboženství andělském, ¹²² zmíněnou výše v souvislosti s Kapistránem, jsou míněni františkáni-observanti. Lucifer o nich Lvovi píše: „O bosácích, rotě naší milé, buď tobě péče pilná, snažnost ustavičná, aby je v svém domu často míval, neb hrdlo jich jest jakožto hrob otevřený, kteřížto pokrytú pošmurností svú v naší víře pevněji tě utvrdí a básněmi, duchem našim skládanými, tvojej sluch rychleji od zákona Ježíšova odrazí“ ¹²³ Lucifer je považuje za svoje nejlepší služebníky a chlubí se, že je sám na zem poslal, aby „tváří bledú, hlavú voholenú, nohami bosíma, rúchem zavrženým, krokem tichým, promluvením pokorným, životem útrpným od viery Ježíšovy mnohem snáze v síti bluduov i rúhání našeho lid s naší pomocí budú moci přivésti“. ¹²⁴ Tato observantská zbožnost často budila v utrakvistickém prostředí velkou averzi, neboť byla považována za falešnou. Kalenice je skrze slova Lucifera kvůli tomu přirovnává k šelmě z apokalypsy, která se maskuje rohy beránka. ¹²⁵ Stejně tak dle něho i zákeřní bosáci „beránkovými rohy své kacířství přikrývají“. ¹²⁶

herezí, kteří se jenom znovu vynořili v této době. Viz Paweł KRAS, *Český kacír – husita*, in: Martin Nodl – František Šmahel (edd.), *Člověk českého středověku*, Praha 2002, s. 250.

¹¹⁹ Zdeněk NEJEDLÝ, *Oldřicha Kalenice z Kalenic Satyrický list Luciperův*, s. 15.

¹²⁰ TAMTÉŽ, s. 17.

¹²¹ TAMTÉŽ.

¹²² Jedná se o narážku na varování sv. Pavla před bludaři v listu Koloským 2, 18.

¹²³ Zdeněk NEJEDLÝ, *Oldřicha Kalenice z Kalenic Satyrický list Luciperův*, s. 21.

¹²⁴ TAMTÉŽ, s. 17.

¹²⁵ Zjevení Janovo 13, 11.

¹²⁶ Zdeněk NEJEDLÝ, *Oldřicha Kalenice z Kalenic Satyrický list Luciperův*, s. 21.

Další z koho si má brát pan Lev příklad jsou výše zmínění, Hilarius Litoměřický a Václav Křižanovský, „jichžto naučení často sobě v své mysli rozkládaj, a zvláště o církvi kterak věřiti máš, z jich vysokého mluvení a křivolakého písem vykládanie“.¹²⁷ Zvláštní zalíbení má Lucifer obzvláště v Hilariovi, „jehož sme v živnosti navštívili a velmi sme s ním útěšenú kratochvíl měli, když jest sobě kletbu spisoval a v naše dolejší sme ho království poslali“.¹²⁸ Oba dva výše jmenovaní byli dříve utrakvisty, navíc oblíbenci a chráněnci Jana Rokycany, ale v Itálii, kde měli získat svěcení přestoupili ke katolictví. Po své konverzi začali poměrně ostře vystupovat proti svým bývalým souvěrcům. Hilarius především svými polemikami proti utrakvistům a Křižanovský svým působením na pražské univerzitě, kde byl děkanem. Oba také udělali v katolické církvi poměrně slušnou kariéru, první jako administrátor církve pod jednou a druhý jako probošt v kapli Všech svatých na Pražském hradě a kanovník u sv. Víta. Důvodů proč jsou v tomto díle tak difamováni je tedy více než dost.¹²⁹

Po těchto doporučeních o tom koho se má držet a jak se má chovat popisuje Lucifer panu Lvovi, čeho se od něj za svoje věrné služby a setrvání v římské církvi dočká. Místo chleba Ježíšova, který symbolizuje jeho učení, dostane „kámen lidského zamýšlení, kterýmž požitěčnosti k duchovnímu prospěchu nižádné nepočiješ a vnitřními dásněmi rozžívati nebudeš moci.“¹³⁰ Místo ryby, kterou dal Ježíš svým lidem jako prospěšnost rozumu v Starém a Novém zákoně, „my tobě dáváme hada točlivého, to jest rozum písma falešný, křivolaký“¹³¹ a konečně místo vejce, představují rozum duchovní, který se v písmu skrývá jako vejce ve skořápce, „my tobě, náš milý věrný, místo vajce štíra dáváme, jenž jest hovado jedovaté a prvé lahodně ocasem hladí a lekce nežli uštné.“¹³² Tohoto štíra představují již zmínění bosáci, kteří „uší tvých lahodnými řečmi polektávají, lehkú cestu k spasení okazujíce, a potom pak jedem bludu trávenie našeho jedovatým uštnutím, než ucítíš, tebe ukúsne“.¹³³ Skrze je už se Luciferovi, jak píše, podařilo získat duši Zdeňka ze Šternberka¹³⁴ a i panu Lvovi „v krátké

¹²⁷ TAMTÉŽ, s. 17.

¹²⁸ TAMTÉŽ, s. 18.

¹²⁹ O životě a díle Hilaria Litoměřického v úvodu edice jednoho jeho traktátu Zdeněk Václav TOBOLKA (ed.), *Hilaria Litoměřického traktát*, s. 5 – 12; nebo Josef HEJNIC – Miloslav POLÍVKA, *Plzeň v husitské revoluci*, Praha 1987, s. 6 – 45. K Václavu Křižanovskému Rudolf URBÁNEK, *Věk IV*, s. 236 – 245, 739 – 741.

¹³⁰ Zdeněk NEJEDLÝ, *Oldřicha Kalenice z Kalenic Satyrický list Luciferův*, s. 19.

¹³¹ TAMTÉŽ, s. 19.

¹³² TAMTÉŽ.

¹³³ TAMTÉŽ.

¹³⁴ Zdeňek Konopištský ze Šternberka († 1476), kmotr Lva z Rožmitálu, patřil k horlivým katolíkům a vedl jednotu Zelenohorskou v odboji proti králi Jiřímu.

chvíli nábožní naši bosáci brány naše pekelní, vchod k nám a do našeho království dolejšího zjednejí.“¹³⁵

V listu také vyjadřuje chválu nad počínáním pana Lva, zvláště ho těší, že je „tak proti kalichu Ježíšovu a jeho krvi duchem naším upevněný, že srdcem věříš k nepravosti a ústy vyznáváš k svému zatracení, právě, že by raději v pohanském bludu a v židovské nevěře umřel, nežli by krev Ježíšovu z kalicha přijímal“¹³⁶ a také ho těší, že raději pije „pomyje, co náš kněz z nechtuov smyje, než by krev Ježíšovu pil“.¹³⁷ Lucifer si ho za to velmi váží a píše mu, že by raději „všecky krále pohanské a nejvíce Ježíšovy protivníky, jako sú Pilát, Herodes, Nero, Dioclecianus z svých rukú Ježíšovi pustili, nežli bychom tebe z našeho držení panství měli kterak kolivěk zbaveni býti.“¹³⁸ Ve svém království mu za všechno také slibuje věčnou odměnu: „drahými balšami našimi, smolú, sírú mazán budeš za takové nám zvláštné služby v věrnosti okázané“.¹³⁹ Ve své činnosti má také dál nerušeně pokračovat a nestarat se o svědomí, neboť když se bude zpovídat „bosákuom, oni tě rozhřeší a kropáčem s tebe to sejmú“.¹⁴⁰ Přesvědčení, že je pan Lev Luciferovým věrným zastáncem, vyjadřuje ďábel ještě v závěru listu, kde se omlouvá, že list poslal bez své pečeti, protože „majestátu našeho sme neměli, neb jest jej urozenému Prokopovi kurva ukradla a v židech jej zastavila“,¹⁴¹ ale přesto si je jist, že „listu našemu nezapečetěnému a posluom našim i vnuknutí našemu lépe věříš než Ježíšovu čtení.“¹⁴²

Luciferův list ke Lvovi z Rožmitálu představuje velmi povedené dílo, které v některých ohledech může zaujmout i dnešního člověka. Z osobního sporu dvou šlechticů vznikla satira znevažující římskou církev jako instituci založenou a ovládanou ďáblem. List obsahuje hodně narážek na události z historie křesťanství, které podává jako boj Lucifera a jeho pomocníků proti prvotní církvi Kristově; ale i narážek na současnost, ve které ďáblu vyvstaly problémy s pokračovateli Kristovy víry, tj. s utrakvisty. V rovině difamační sice v listu převažují hlavně tradiční protikatolické invektivy a hodně vychází klasického utrakvistického vnímání římské církve jako církve antikristovy. Tento názor však rozvíjí v nevídané míře popisem církevní historie, ale i současnosti, hlavně při výčtu příslušníků

¹³⁵ TAMTÉŽ.

¹³⁶ TAMTÉŽ, s. 20.

¹³⁷ TAMTÉŽ.

¹³⁸ TAMTÉŽ.

¹³⁹ TAMTÉŽ.

¹⁴⁰ TAMTÉŽ, s. 24.

¹⁴¹ TAMTÉŽ, s. 25. Prokopem je patrně myšlen Prokop z Rabštejna, známý oblíbenec papežské kurie, alespoň tak soudí Zdeněk Nejedlý, viz TAMTÉŽ, pozn. 16.

¹⁴² TAMTÉŽ, s. 25.

a popisu plánů Luciferových nohsledů v Čechách. To také dle mého názoru představuje nejvýznamnější difamační aspekt tohoto díla.

III. 3. Invektivy k vypjatým událostem

Dvě veršované skladby, jejichž analýza je provedena níže, jsou skvělým příkladem invektiv vzešlých z atmosféry vypjatých událostí. Tyto dvě konkrétně se váží k výbušnému roku 1483, a i když ani jedna přímo nepojednává o událostech pražské bouře (první vznikla dokonce ještě před ní) zdařile demonstrují myšlenkové ovzduší, v kterém podobné události vznikaly a jak toto ovzduší podobné události ovlivňovaly.

III. 3.a Verše proti kališníkům

Veršovaná skladba známá v literatuře pod názvem *Verše proti kališníkům z roku 1483*¹⁴³ je velmi zajímavou invektivou vycházející z napjaté atmosféry doby před zářijovým povstáním v Praze roku 1483. Jedná se o útočný pamflet, v němž jsou ostře napadáni přední představitelé kališnického hnutí. Posměšné verše jsou zaznamenány v rukopise M Starých letopisů českých, též označovaném jako Brazidýnův či děčínský a za jehož autora bývá považován pražský měšťan Jan Celný.¹⁴⁴ V žádném jiném rukopise Starých letopisů zaznamenány nejsou a do svého vydání je nezahrnul ani František Palacký.¹⁴⁵

Pamflet je v rukopisu zařazen do sledu zpráv z roku 1483. Zpráva, která veršům předchází informuje o kališnickém sněmu, jenž se konal 6. února v Nymburce.¹⁴⁶ Následující zpráva pak popisuje další sněm kališníků, konaný tentokrát 29. června v Českém Brodě.¹⁴⁷ Vše nasvědčuje tomu, že tento posměšný pamflet byl skutečně napsán v období mezi těmito sněmy, tedy mezi únorem až červnem roku 1483, eventuálně nejpozději v září tohoto roku ještě před výbuchem pražského povstání, které by autor, vzhledem k charakteru spisu, jistě neopomněl bohatě glosovat.¹⁴⁸

Autor těchto posměšných veršů je nám neznámý. Je zjevné, že to byl katolík, znalý latiny, nejspíše tedy osoba s vyšším vzděláním. O jeho stavovské příslušnosti lze však pouze spekulovat. Nezdá se, že by autorem mohla být osoba duchovní, neboť i přes nesporně nábožensky motivovaný obsah spis postrádá koncepci a argumentaci uplatňovanou v církevních polemikách a v díle převládá spíše jeho politický charakter. Autorem by tedy mohl být spíše vzdělaný šlechtic nebo měšťan. Nicméně, to vše jsou pouhé dohady.

¹⁴³ Také v této práci se přidržím používaného pojmenování, přestože vhodnější by bylo v souladu s obecným územ použít pojmenování odvozené z prvního verše skladby, tj. *Kacířský králi Samueli*.

¹⁴⁴ Národní knihovna České republiky, sign. XIX A 50 fol. 372b – 373b. Podrobný popis tohoto rukopisu viz Zdena BLECHOVÁ, *K autorství rukopisu M Starých letopisů českých*, LF 98, 1975, s. 220 – 232. Při své práci jsem vycházel z edice pamfletu TÁŽ, *Verše proti kališníkům z roku 1483*, LF 99, 1976, s. 231 – 234.

¹⁴⁵ František PALACKÝ (ed.), *Staré letopisy české*, Praha 1829.

¹⁴⁶ *SLČ*, s. 196 – 197.

¹⁴⁷ *TAMTÉŽ*, s. 197 – 198.

¹⁴⁸ Více k dataci spisu Zdena BLECHOVÁ, *Verše*, s. 231.

Hanlivá skladba má osm slok s různým počtem veršů, přičemž poslední z nich je psána latinsky. Z hlediska uměleckého působí báseň velmi slabým dojmem, nestejná délka slok, postrádající vnitřní logiku vyvolává pocit určitého „amatérství“ a roztěkanosti skladby. Skladba je však poměrně cenná z hlediska lingvistického, neboť ve svém vyhoceném vyjadřování zachycuje i některé málo doložené, ale i zcela ojedinělé lexikální prvky z oblasti hovorového jazyka.

V rukopise M je pamflet nadepsán jako „Kaceřování, hanění posměšně věrných Čechův, přidržujících se krve Kristovi, od strany protivné, těchto pánů zejména“¹⁴⁹ a to také plně vystihuje jeho podstatu. Text se zaměřuje na přední politické představitele kališníků, urozené osoby, z nichž většina, v době sepsání pamfletu, zastávala zemský nebo dvorský úřad. Obrací se postupně ke každému z nich (každému je věnována samostatná sloka), přičemž na ně nevybíravým způsobem útočí, vyčítá jim různé „nepravosti“, a také jim vyhrožuje a varuje je. Těmto osobním difamacím jsou věnovány skoro celé první dvě třetiny textu.

Pamflet samotný neobsahuje žádný úvod, ve kterém by autor vysvětlil co ho vedlo k sepsání této básně nebo nějak čtenáře uvedl do situace a začíná rovnou útokem na rytíře Samuela z Hrádku a z Valečova, který v době sepsání pamfletu zastával úřad královského podkomořího (v letech 1468 – 1485). Neznámý autor spisu ho oslovuje: „Kacířský králi Samueli“¹⁵⁰ a naráží tak jednak na jeho utrakvistickou víru Samuela z Hrádku, a také na jeho postavení, kdy hlavně v počátcích vlády Vladislava patřil mezi nejvlivnější členy královské rady (jejím členem byl v letech 1471 – 1490).¹⁵¹ Spolu s Janem ze Šelmberka, Janem ze Švamberka a Benešem z Weitmile měl Samuel Valečovský největší vliv na krále ve věcech náboženských,¹⁵² také proto je nepochybně v pamfletu uveden na prvním místě. Oslovením „králi“ tak autor poukazuje na přílišnou moc Samuela z Hrádku, která mu, dle jeho mínění, nepřísluší.¹⁵³ Zdá se, že toto oslovení má však i další význam, mohlo by se jednat i o narážku na obvinění ze snahy sesadit krále Vladislava a usurpovat trůn pro sebe. Pro tento výklad svědčí i několik dalších zmínek. Například ve čtvrtém verši je autorem obviňován, že se

¹⁴⁹ Zdena BLECHOVÁ, *Verše*, s. 231.

¹⁵⁰ TAMTÉŽ, v. 1.

¹⁵¹ Za své vysoké postavení vděčil Samuel z Hrádku hlavně tomu, že byl jedním z největších královských věřitelů. Už v roce 1471 si krále velmi zavázal, když mu půjčil sumu 2400 uherských zlatých a i v následujících letech stál v popředí králových věřitelů s řad nižší šlechty se svojí pohledávkou ve výši 2560 kop grošů českých. Josef MACEK, *Jagellonský věk I*, s. 231 – 232.

¹⁵² TAMTÉŽ, s. 248.

¹⁵³ Srov. případ budějovického purkmistra Ondřej Puklice ze Vztuh, který byl svými vrahy také posměšně nazýván jako král a jeho žena Johana jako královna, Daniel KOVÁŘ, *Tragédie Ondřeje Puklice*, s. 52.

pozdvihá proti králi, jakožto svému pánu,¹⁵⁴ a také by se v tomto obvinění mohla skrývat i reminiscence na starší událost z roku 1477, kdy se na královském dvoře objevily cedule s anonymním udáním na knížete Jindřicha Minsterberského a Samuela Valečovského, že spolu osnují spiknutí proti králi, chtějí se ho zbavit a královský trůn získat pro knížete Jindřicha.¹⁵⁵ Stará pomluva tak možná jen oblekla nový kabát. Dále neznámý pisatel těchto posměšných veršů upomíná Valečovského, že by měl být králi vděčný za všechno co má, protože „král Jeho Milost zachoval hrdla tvého a učinil tebe pána bohatého“¹⁵⁶ a to navzdory tomu, že toho dle mínění autora není hoden,¹⁵⁷ neboť jak mu píše „máš zlého při sobě mnoho.“¹⁵⁸ Hlavně mu připomíná, že ho král podržel při vystoupení velkých obcí v Praze proti zkorumpovaným konšelům. V této aféře některým radním hrozil i trest smrti, který byl však nakonec změněn pouze na vysokou peněžitou pokutu. Samuel Valečovský zastával tehdy funkci staroměstského purkmistra, po zásahu krále však vyvázl bez trestu.¹⁵⁹ Pamflet tedy Valečovskému naznačuje, že by se měl vyvarovat jakémukoliv vystupování proti králi a na závěr sloky k tomu přidává přísloví, ve kterém ho nabádá, aby poměl přísloví: „Buď věrný pánu tvému, chceš-li dobrému svému.“¹⁶⁰

Další na koho se posměšný pamflet obrací je pán Jan Jenec z Janovic na Petršpurce, který v době sepsání pamfletu zastával úřad nejvyššího pražského purkrabí (1470 – 1503) a rovněž patřil mezi vlivné členy královské rady, kteří v královské politice hájili zájmy utrakvismu. V slovním útoku na Jana z Janovic zaznívá motiv závislosti politických představitelů kališnického hnutí na jejich úřadech (či dočasné přízni krále, jako u difamace Samuela z Hrádku), který se plně rozvine teprve v pozdějších částech skladby. Zde konkrétně píše autor Janovi z Janovic: „Pane Jenče, tys pán dlužný, zbudeš-li purkrabství, budeš velmi nuzný“¹⁶¹ a dále ho nabádá: „bud’ prázen kacírův těch a té víry bludné nech“¹⁶², neboť jemu samotnému musí být jasné, že „kacírská víra nemůž dlouho státi. Musíť se z svatou církví srovnati, neb kdo kam věda z Čech hybati.“¹⁶³ Mezi řádky tu lze číst skrytou hrozbu, že brzy

¹⁵⁴ Zdena BLECHOVÁ, *Verše*, s. 231, v. 4.

¹⁵⁵ Josef MACEK, *Jagellonský věk II*, s. 346.

¹⁵⁶ Zdena BLECHOVÁ, *Verše*, s. 231, v. 5 – 6.

¹⁵⁷ TAMTÉŽ, v. 7.

¹⁵⁸ TAMTÉŽ, s. 232.

¹⁵⁹ Verše se k tomu vyjadřují slovy: „Pražané pro nepravost sou tě měli, již toho zapomínáš, že se proti králi [...] pozdviháš.“, TAMTÉŽ, s. 231, v. 2 – 4. Ve Starých letopisech českých je Valečovský považován dokonce za největšího viníka této kauzy, *SLČ*, s. 182. Více k této aféře František ŠMAHEL, *Husitské Čechy*, s. 100, 102.

¹⁶⁰ Zdena BLECHOVÁ, *Verše*, s. 232, v. 11 – 12.

¹⁶¹ TAMTÉŽ, v. 13 – 14.

¹⁶² TAMTÉŽ, v. 15 – 16.

¹⁶³ TAMTÉŽ, v. 18 – 20.

přijde změna, která připraví kališníky o jejich postavení, a proto by měli přejít ke katolictví dokud je čas nebo přijdou o všechno a budou vyhnáni ze země.

Třetí sloka si bere „na mušku“ Ješka Svojanovského z Boskovic a na Roudnici a oproti dvěma předchozím zřetelně začíná nabývat na vulgaritě. Panu Svojanovskému se posmívá, že nestojí „k boji za pléšku“¹⁶⁴ neboť je „řít’ odvislá.“¹⁶⁵ Dále se mu posmívá, že chodí „jako bez smysla,“¹⁶⁶ což by mělo být způsobeno tím, a zde posměšně naráží na přijímání pod obojí, že mu „čert kalichem vytlout zuby“¹⁶⁷ to všechno proto, že se protiví svatému otci a taky svému pánu králi Vladislavovi,¹⁶⁸ přičemž se zdá, že pro autora představuje projev odporu proti králi již jen to, že se Svojanovského víra liší od náboženského vyznání králova. Podobně jako v předchozí sloce i zde vyhrožuje a varuje před spojováním svého štěstí s utrakvistickou stranou slovy: „úfáš v ty kacíře, budeš s nimi vyhnán z Čech v krátké míře.“¹⁶⁹

V čtvrté sloce se terčem hanění stává Jan Tovačovský z Cimburka a na Boleslavi, který v době sepsání veršů zastával funkci nejvyššího komorníka (1479 – 1483) a byl rovněž členem královské rady. Jan Tovačovský je další z významných představitelů šlechty, kteří se velkou měrou zasazovali za obranu kališnictví. Ve zprávě o kališnickém sněmu v Českém Brodě, která v rukopise následuje po těchto verších, k jeho osobě letopisec poznamenává, že to byl on, kdo se na sněmu nejvíce zasazoval za společný postup pánu, rytířstva a měst při hájení utrakvismu.¹⁷⁰ Podobně jako v předchozí sloce i zde neznámý autor útočí velmi vulgárně. Tovačovského oslovuje: „Ty mdlobo uhřívá, lichá, nevěrná“.¹⁷¹ Dále ho obviňuje, že vytváří „různice a svornost mezi lidmi“ a to prý činí rozličnými cedulemi a řečmi.¹⁷² Nadarmo si však podle autora těmito řečmi špiní Tovačovský svůj jazyk, neboť se za tyto své činy brzy dočká odplaty,¹⁷³ a také by pro své „kacířské hejtmanství“¹⁷⁴ měl brzy ztratit „království českého komorství“.¹⁷⁵

Pátý v pořadí je Mikuláš Trčka z Lípy a na Vlašimi velmi bohatý český šlechtic hájící zájmy nižší šlechty a utrakvismu u královského dvora,¹⁷⁶ v pamfletu titulovaný jako „blázen

¹⁶⁴ TAMTÉŽ, v. 22.

¹⁶⁵ TAMTÉŽ, v. 23.

¹⁶⁶ TAMTÉŽ, v. 24.

¹⁶⁷ TAMTÉŽ, v. 25.

¹⁶⁸ TAMTÉŽ, v. 27 – 28.

¹⁶⁹ TAMTÉŽ, v. 29 – 30.

¹⁷⁰ *SLČ*, s. 198.

¹⁷¹ Zdena BLECHOVÁ, *Verše*, s. 232, v. 35.

¹⁷² TAMTÉŽ, v. 37 – 38.

¹⁷³ „i za to po časi odplatu učiníme“ TAMTÉŽ, v. 40.

¹⁷⁴ TAMTÉŽ, v. 34.

¹⁷⁵ TAMTÉŽ, v. 33.

¹⁷⁶ Josef MACEK, *Jagellonský věk I*, s. 244.

obecný“¹⁷⁷ či „šeredný blázen“.¹⁷⁸ O Mikulášovi Trčkovi z Lípy autor pamfletu neměl asi valného mínění, neboť jak píše, se u něj se ani nediví, že „důstojenstvím římským rúháš a tlacháš, psy papežům, biskupům dáváš, tím i jiným tupíš církve svatou.“¹⁷⁹ Za to všechno si také vezme „v pekle odplatu“.¹⁸⁰ Trčka je dále obviněn z toho, že se rouhá svatým, jimž však není hoden ani „v řit líbati“.¹⁸¹ Kromě odplaty v pekle se mu v pamfletu slibuje i odplata na tomto světě. Nejen taková, že bude vyhnán či přijde o své majetky a moc, ale jak se zdá i odplata fyzická, neboť v posledních čtyřech verších této sloky se autor Trčky ptá: „Což pak tomu, blázne, díš, když se v naší moci uzříš, nepomohouť kacířové ani tvoji zákopové.“¹⁸²

Dalším ostouzeným je Mikuláš Svitáček z Landštejna, nejvyšší zemský písař (1468 – 1485) a rovněž člen královské rady. Autor pamfletu mu hned zkraje píše: „byls prve hlava, ale již jsi ocasem“.¹⁸³ Kromě samotné nadávky „ocas“, se tak nejspíš naráží i na Svitáčkovo postavení v počátcích vlády Vladislava Jagellonského, kdy navíc zastával ještě funkci maršálka královského dvora.¹⁸⁴ Příčina tohoto společenského a mocenského propadu je autorovi pamfletu jasná, může za to Svitáčkovo „vymlouvání“ a „kacířské věci vyznávání“.¹⁸⁵ V pamfletu je také Svitáček dále varován, aby se neangažoval v podpoře utrakvismu, protože bude-li se „více od kacířův vymlouvati, máť se též nejhůře státi.“¹⁸⁶

Poslední na koho je v pamfletu útočeno osobně, je Mikuláš z Hořic a na Pecce, purkrabí kraje hradeckého v letech 1479 – 1495 (později nejvyšší písař 1497 – 1509). Je mu věnována pouze kratičká sloka. Autor pamfletu ho v ní obviňuje, že mívá „pokoutné sněmy“¹⁸⁷, na kterých se chystá na katolíky.¹⁸⁸ To je však autorovi k smíchu a vzkazuje Mikuláši z Hořic, ať si nemyslí, že „nás [tj. katolíky] řečí uhrozíš.“¹⁸⁹ Na to by to tiž musel mít na pomoc „netoliko kacíře, ale [...] čerty“¹⁹⁰ Mikulášovi z Hořic jsou také věnovány i první dva verše následující sloky. V nich je vyzíván, aby se vymanil peklu, do kterého směřuje a staral se o osud své duše: „protož z debři pospěši a miluj více své zdraví i duši.“¹⁹¹

¹⁷⁷ Zdena BLECHOVÁ, *Verše*, s. 233, v. 42.

¹⁷⁸ TAMTÉŽ, v. 48.

¹⁷⁹ TAMTÉŽ, v. 44 – 46.

¹⁸⁰ TAMTÉŽ, v. 47.

¹⁸¹ TAMTÉŽ, v. 51.

¹⁸² TAMTÉŽ, v. 52 – 55.

¹⁸³ TAMTÉŽ, v. 56.

¹⁸⁴ Josef MACEK, *Jagellonský věk I*, s. 325.

¹⁸⁵ Zdena BLECHOVÁ, *Verše*, s. 233, v. 58 – 59.

¹⁸⁶ TAMTÉŽ, v. 66 – 67.

¹⁸⁷ TAMTÉŽ, v. 68.

¹⁸⁸ „velmi se na nás chystáš“, TAMTÉŽ, v. 69.

¹⁸⁹ TAMTÉŽ, v. 70.

¹⁹⁰ TAMTÉŽ, v. 72.

¹⁹¹ TAMTÉŽ, v. 74 – 75.

Zbývající část skladby, tj. asi poslední třetina, se obrací na všechny utrakvisty v Českém království jako na celek. Oslovuje všechny pány, zemany, rytíře, panoše i měšťany a vyčítavě se jich ptá: „co vy to činíte, že v poslušenství otce svatého nestojíte.“¹⁹² Následuje několik veršů, ve kterých obviňuje utrakvisty z novot a z toho, že se vytrhli z jednotného katolického společenství. Přičemž jmenuje i tři největší viníky: „Ze všeho ste křesťanstvu se vytrhli, víru novu sobě smyslili, nad tu, kteráž jest pánem Kristem vydaná, do kteréž vás vedl Hus, Žižka, Rokycana.“¹⁹³ Tuto „novu víru“ si podle autora pamfletu vymysleli bez jakékoliv opory v Bibli nebo čemkoliv jiném.¹⁹⁴ Navíc ji „vyvodili cepy, puškami, pavézami a válkou“¹⁹⁵ při které mordovali „sečí věrné křesťany“.¹⁹⁶

V další sloce je utrakvistům za tyto násilnosti slibována brzká odplata. Jejich víra už dle mínění autora nemůže vydržet už moc dlouho a na pomoc českým katolíkům by měli přijít uherský král a císař s kurfiřty.¹⁹⁷ Utrakovisty pak stihne náležitá pomsta a to co „vaši předci činili našim předkům i my vám též činiti budeme.“¹⁹⁸ Dále následuje řada invektiv, které mají zároveň sloužit jako důvod, proč musí být utrakvisté poraženi, neboť jsou „kacíři proklatí a od ďábla svedení“¹⁹⁹ nad něž „na světě nešlechtnějších není.“²⁰⁰ Neznámému pisateli pamfletu přijde, že „povětrí se vámi kazí i svět, jakož do vás čert vstoupil opět.“²⁰¹ Dále se vysmívá výhrůzkám utrakvistů, kterými vyhrožují katolíkům, protože „což nám líčíte, sami bohdá v tom zvěznene, neb proti nám moci nemáte, jako sníh před horkým sluncem splanete.“²⁰²

V předposlední sloce se však objevuje smířlivější tón a utrakvisté, nazváni měkčeji jako „nebožátka bláznivá“,²⁰³ jsou vyzýváni ať se srovnají s katolíky a poddají se do poslušenství papeže dokud je ještě čas, ať pak nejdou „svou strátú“,²⁰⁴ a ať „se s vámi nepálíme a vás z vašich statkův i hrdel nezbavíme.“²⁰⁵

Poslední latinská sloka působí ve skladbě poněkud neumělým dojmem a je jakoby vytržená z kontextu. Obrací se na papeže Kalixta,²⁰⁶ kterému vyčítá, že se zřekl svých

¹⁹² TAMTÉŽ, v. 78 – 79.

¹⁹³ TAMTÉŽ, s. 233 – 234, v. 80 – 83.

¹⁹⁴ „písma jiného, důvodův nemajíce“, TAMTÉŽ, s. 234, v. 86.

¹⁹⁵ TAMTÉŽ, v. 84 – 85.

¹⁹⁶ TAMTÉŽ, v. 85.

¹⁹⁷ TAMTÉŽ, v. 88.

¹⁹⁸ TAMTÉŽ, v. 89 – 90.

¹⁹⁹ TAMTÉŽ, v. 91.

²⁰⁰ TAMTÉŽ, v. 92.

²⁰¹ TAMTÉŽ, v. 93 – 94.

²⁰² TAMTÉŽ, v. 95 – 98.

²⁰³ TAMTÉŽ, v. 99.

²⁰⁴ TAMTÉŽ, v. 102.

²⁰⁵ TAMTÉŽ, v. 103 – 104.

²⁰⁶ Kalixt III., vlastním jménem Alonso de Borja, byl římským papežem v letech 1455 – 1458.

kněží.²⁰⁷ Není zcela jasné, zda se jedná o narážku na nepotistické praktiky tohoto papeže²⁰⁸ nebo na jeho jednání s utrakvisty, kdy se snažil získat české bojovníky pro boj s Turky.²⁰⁹ V tomto případě je možné, že tato sloka je schválně latinsky kvůli symbolické podobnosti jména Kalixt (lat. Calixt) s kalichem (lat. calix). I přesto ale vyznívá poslední sloka poněkud zmateně.

Ze všech v této práci analyzovaných pramenů jsou tyto verše tím nejvulgárnějším a na rozdíl od ostatních jsou taky nejvíce zaměřeny na politický aspekt náboženské difamace, když si dobírají přední světské zástupce utrakvismu. Mnozí z nich byli dříve spolupracovníci Jiřího z Poděbrad, kteří si svůj vliv udrželi nadále, pět z nich bylo členy královské rady,²¹⁰ kde měli obzvláštní příležitost k působení na krále a tři z nich, Jan z Janovic a na Petršpurce, Jan Tovačovský z Cimburka a Mikuláš Svitáček z Landštejna, byli dokonce kališnickým sněmem pověřeni k prosazování utrakvistických zájmů v královské politice.²¹¹ Neznámý pamfletista tedy přesně míří na hlavní světské zastánce utrakvismu, které tupí, vyhrožuje jim a zároveň je varuje před brzkou změnou poměrů, kterou očekává. Jak víme, situace v Praze se nakonec vyvinula opačně, ale tyto verše jsou odrazem katolického sebevědomí a víry ve změnu silící od počátku osmdesátých let 15. století..

III. 3.b Spis o takořky víře

Dalším na invektivy bohatým dílem vzešlým z napjaté atmosféry kolem roku 1483 je veršovaná skladba *Spis o takořky víře*. Jedná se o církevně-politickou satiru koncipovanou jako vyznání utrakvistického kněze, který se nespokojen s chováním a praxí kněží podobojí rozhodl konvertovat ke katolictví. Ve skladbě pak zdůvodňuje toto své rozhodnutí, vyznává se ze svých „hříchů“ a vypočítává různé nepravosti, přečiny a poklesky utrakvistického kléru, kterých se také dopouštěl.

Do současnosti se skladba dochovala pouze v jediném rukopise.²¹² Jedná se o pozdější opis z doby kolem roku 1511. Nicméně narážky na dobové události a četné archaické prvky v jazyce skladby nasvědčují tomu, že skladba nevznikla na začátku 16. století, ale o několik desítek let dříve, patrně bezprostředně po zářijovém povstání v Praze roku 1483, které je i v skladbě samotné fiktivním konvertitou zmíněno jako moment, který ho přiměl k odstoupení

²⁰⁷ Zdena BLECHOVÁ, *Verše*, s. 234, v. 105 – 108.

²⁰⁸ Viz. např. Josef GELMI, *Papežové. Od svatého Petra po Jana Pavla II.*, Praha 1994, s. 151 – 152.

²⁰⁹ Petr ČORNEJ – Milena BARTLOVÁ, *Velké dějiny VI.*, s. 126 – 127.

²¹⁰ Seznam členů královské rady krále Vladislava přináší Josef MACEK, *Jagellonský věk I.*, s. 330 – 331.

²¹¹ Srov. AČ V, s. 377.

²¹² Univerzitní knihovna v Praze, sign. XI E 1, fol. 224v – 231r. V této práci využívám edice skladby, kterou vydal Jaroslav KOLÁR, *Zrcadlo*, s. 24 – 35.

od utrakvismu a učinění tohoto vyznání. Přesto je zřejmé, že opis skladbu nezachoval v jejím čistém původním znění.

Počátkem 16. století byla evidentně stále ještě pocíťována jako aktuální nábožensko-politický projev a neboť většinu dobových narážek bylo možno vztáhnout i na události nedávných let, byla starší skladba nedlouho před rokem 1511 nebo v tomto roce, patrně vlivem nějaké konkrétní události, aktualizována. Podnětem k aktualizaci skladby, soudě dle jejího námětu a zaměření, byla nejspíše konverze nějakého významnějšího utrakvistického kněze ke katolictví. Mohlo by se teoreticky jednat i o jednu z nejvýznamnějších konverzí prvních desetiletí 16. století, tj. konverzi Jiřího Sovky z Chrudimě, opata utrakvistického kláštera na Slovanech, který 17. února 1510 přestoupil ke katolictví a o jehož případě víme, že se ho propagandisticky snažila využít i utrakvistická strana.²¹³ Co se míry přepracování textu týče, jeví se jeho úpravy jen jako mírné a do určité míry i nahodilé, a ne jako důsledné a hlubší přepracování (v textu například zůstaly narážky odpovídající jediné situaci kolem roku 1483).²¹⁴

Autor skladby, jak už to v podobných případech bývá, je anonymní. Známe sice písaře rukopisu v němž je zaznamenána, je jím bosák Wolfgang, farář v Kadově u Blatné na Prácheňsku,²¹⁵ ale o tom zda by mohl být i autorem nebo aspoň tím, kdo skladbu aktualizoval (případně obojím) lze zatím pouze spekulovat. Ostatně, už vzhledem k charakteru spisku, který má-li působit jako opravdové vyznání utrakvistického kněze, bylo by kontraproduktivní uvádět jeho autorství či se k němu osobně hlásit. Možnost, že by se skutečně jednalo o dílo opravdového utrakvistického kněze, který přestoupil ke katolictví se nejeví moc pravděpodobná. Konvertité sice často patřili k těm, kdo nejaktivněji a nejzuřivěji vystupovali proti utrakvistické straně, ale většinou formou dosti odlišnou od *Spisu o takořky viře*.²¹⁶

Svým rozsahem patří skladba mezi ty středně dlouhé. Složena je osmislabičným, sdruženě rýmovaným veršem s malým procentem odchylek od základního rozměru, z nichž některé lze přičíst na vrub nedbalosti písaře, jiné zase poukazují na místa, kde byla skladba upravována – aktualizována. Inspiraci skladba čerpá především z náboženských traktátů, ke kterým se hlásí celou svou koncepcí, rozvláčným zpracováním i způsobem argumentace. Na rozdíl od nich se však snaží přesvědčit čtenáře o své pravdě spíše argumentací morální a

²¹³ Srov. silně útočnou satiru *Píseň o Sovkovi*, Josef Vítězslav ŠIMÁK (ed.), *Fontes rerum bohemicarum* VI, Praha 1907, s. 370 – 373. Ke konverzím kněží Petr HLAVÁČEK, *Confessional Identity of the Bohemian Utraquist Church: the transfer of priests from the sub una to the sub utraque obedience*, in: Zdeněk David – David Holeton (edd.), *The Bohemian Reformation and Religious Practice* VI, Prague 2007, s. 209-213.

²¹⁴ Více k dataci skladby, její aktualizaci a míře úpravy jejího obsahu viz Jaroslav KOLÁR, *Zrcadlo*, s. 24 – 25.

²¹⁵ Jaroslav KOLÁR, *Zrcadlo*, s. 235.

²¹⁶ Srov. například působení Hilaria Litoměřického, Václava Křižovaského a Jana Bosáka Vodňanského.

politickou, když vypočítává poklesky a prohřešky utrakvistických kněží, než argumenty teologické povahy popírající hlavní myšlenky utrakvismu, i když ani těm se nevyhýbá a jsou ve skladbě zastoupeny.

Celá skladba je pojata tak, aby působila co nepřesvědčivěji. Psána je v první osobě (onoho fiktivního konvertity), přináší i domněle autentické výroky a řeči utrakvistických duchovních a především vhodnou práci s fakty, fikcí, polopravdami a pomluvami vytváří dojem jakoby se skutečně jednalo o projev kajícího se konvertity. Je samozřejmě otázkou, kterou lze dnes jen těžko zodpovědět, nakolik mohl být tento spis věrohodný pro členy té či oné strany a nakolik jim bylo evidentně jasné, že se jedná o fikci a satiru. Nicméně v samotném rukopise je skladba nadepsána jako: „Spis o takořky víře, kterýž skládal jeden kněz jich viery.“²¹⁷ Kadovský farář Wolfgang, její písař, tedy buď chtěl, aby byla považována za skutečné vyznání a nebo ji dokonce sám za skutečnou považoval. Už v názvu skladby se také objevuje první invektiva proti utrakvistům, když se o utrakvismu mluví jako o „takořky víře“, tedy jen jako o jakési takřka či takzvané víře.²¹⁸

V úvodu skladby samotné fiktivní konvertita vysvětluje své rozhodnutí přestoupit na katolickou stranu, vyznat se ze svých bývalých hříchů a vypovědět pravdu o neřádném chování utrakvistického kněžstva. K této své „zповědi“ se odhodlává ve stáří pod tíhou svědomí a z obavy o svou duši.²¹⁹ Sám o sobě pak říká: „Jsem starý a nehodný kněz“²²⁰ a vyznává, že se držel „Rokycany a kněží šibalské strany, církve svaté odřezancuov, zatvrzelých oddělcuov“²²¹ a to až „do léta nynějšíeho nesčastného, krvavého.“²²² Tímto krvavým létem je podle všeho míněn rok 1483, kdy proběhlo v Praze povstání proti konšelům podporujícím katolickou politiku.²²³ Vina za tuto bouři je ve skladbě dávána utrakvistickým kněžím, kteří tehdy „zradu slili, kterůž dávno pösobili, tajně sě o to radiece, k tomu světské navodíce, spolu z žáky z té koleje, ješto zrozumieš doleje“.²²⁴ Celkový náhled skladby na pražské povstání pěkně ilustruje dvojverší uzavírající popis této události v úvodní pasáži: „Lép, by je prvé zvėsili, což jsú spolu spusobili.“²²⁵

²¹⁷ Jaroslav KOLÁR, *Zrcadlo*, s. 26.

²¹⁸ TAMTÉŽ, s. 254, 309.

²¹⁹ TAMTÉŽ, s. 26, v. 1 – 2.

²²⁰ TAMTÉŽ, v. 7.

²²¹ TAMTÉŽ, v. 10 – 12.

²²² TAMTÉŽ, v. 15.

²²³ V aktualizovaném vnímání skladby by jím pak mohl být míněn rok 1509, kdy došlo v Praze k nepokojům a k útoku davu na členy uherského doprovodu krále Vladislava. K těmto událostem viz Václav Vladivoj TOMEK, *Dějepis města Prahy X*, Praha 1894, s. 276 – 281; dobový popis přináší *SLČ*, s. 258 – 263.

²²⁴ Jaroslav KOLÁR, *Zrcadlo*, s. 26, v. 17 – 22. Onou kolejí, která „doleje“ je snad míněna Loudova koleje. Na využívání univerzity k prosazování utrakvistické moci se ve skladbě naráží vícekrát, srov. TAMTÉŽ, s. 32, v. 234.

²²⁵ TAMTÉŽ, s. 26, v. 25 – 26.

Po tomto „uvedení do situace“ začíná obecnější kritika utrakvismu. Postupně jsou vypočítávány různé omyly, nepravosti a přečiny utrakvistického kléru. Zcela klasicky v duchu katolické difamace jsou kněží podobojí napadáni v teologické rovině sporu jako „odřezanci“,²²⁶ kteří nedrží a neuznávají „řády kostelnie v svaté cirkvi ustavené, lidské nálezky je praviec“.²²⁷ V další pasáži je pak přímo do úst utrakvistických kněží vložen jakýsi výčet některých odlišností od katolického vyznání vedený skoro až v duchu velmi radikálního utrakvismu, když sami praví: „všemu se rúhámy, papeže za nic nemámy, svatých životy tupíme, básně je býti pravíme, posty a vigíljí lehčieci a svatých jistých nesvětieci, nový svátky zamýšlemy, žádné jistoty neviemy“.²²⁸ Tradičně je napadáno přijímání podobojí pro laiky, když o sobě prý říkají: „Dělímy boha živého, s tělem, s krví vzskříšeného“²²⁹ a tvrdí tak, že je „pod jednu puol svátosti.“²³⁰

Tyto invektivy se dále rozvíjí a obohacují se tak o nový rozměr, když se k výše řečenému a dalším podobným útokům přidává, že utrakvističtí duchovní „jsú všickní lháři praví a toto na sě sami znají“.²³¹ Jsou si tedy plně vědomi, že jejich víra je falešná a smyšlená. Sami sobě si pak i stěžují: „Hluboko jsme zabředli a duše sprostých zavedli od křesťanské pravé viery, nemajíce v své lži smiery.“²³² Na jiném místě skladby v podobném duchu praví, že „druhá vieru začeli“²³³ přestože „věduce to dobře z Písma (jakož jest to pravda přísná), že křesťanská viera jedna, mimo nižto jiná žádná na všem světě jistějie nenie, ač ji koli kněží měnie.“²³⁴

Ve skladbě je také přímo jmenován jeden z těch, kdo měl vymyslet tuto „druhou víru“ a to Jan Rokycana (v době sepsání skladby již mrtvý, zemřel 1471), o němž se zde píše, že „písma svatých urubuje, jich úmysly převracuje“.²³⁵

Do této své víry se, podle skladby, utrakvističtí kněží snaží zlákat co nejvíce lidí. V jedné „řeči“, kterou spolu vedou na své schůzi o tom sami takto mluví: „což uložíme sami, chcem, aby všichni s námi stojéc v stranné výtržnosti pomáhali naší zlosti“²³⁶ nebo

²²⁶ TAMTÉŽ, s. 28, v. 73.

²²⁷ TAMTÉŽ, v. 100 – 103.

²²⁸ TAMTÉŽ, s. 28 – 29, v. 104 – 111.

²²⁹ TAMTÉŽ, s. 30, v. 160 – 161.

²³⁰ TAMTÉŽ, v. 159.

²³¹ TAMTÉŽ, s. 27, v. 63 – 64.

²³² TAMTÉŽ, s. 27 – 28, v. 67 – 70.

²³³ TAMTÉŽ, s. 29, v. 120.

²³⁴ TAMTÉŽ, v. 122 – 127.

²³⁵ TAMTÉŽ, s. 27, v. 34 – 35.

²³⁶ TAMTÉŽ, s. 29, v. 112 – 115.

v podobném duchu na jiném místě: „chceme všecken svět převéstí naší neústupnou zlostí na tu naši strannú vieru.“²³⁷

Důvodů proč se snaží, co nejvíce lidí přivést na svoji stranu, je ve skladbě uvedeno několik. Jako první z nich je jmenována touha získat peníze a majetky. Fiktivní konvertita – autor skladby se vyznává, že při zpovědi „kohož mohl sem, z peněz dožil“²³⁸ a dále také, že „musil sem bezděky lháti, zda by mi kto chtěl co dáti, neb bekynky v ruce dcpají, a to kněží všickni znají.“²³⁹ Dalším důvodem je jejich touha po moci nad lidmi, ve skladbě pak sami píší: „Tak sme světské v svú moc vzali a tí nás vdy poslúchali, nač je navedeme koli, by činili k naší vuoli.“²⁴⁰ Světští lidé jsou ve skladbě líčeni jako figurky v rukách utrakvistického kléru, používané k věcem, na které si sami netroufnou a k posílení svého vlivu. Ve skladbě je hezky vylíčeno jak o nich kněží smýšlí: „Což pak sami nemuožeme, to světskými dovedeme, bychom, když jsú v naší straně, (my nemajíc péče na ně) mohli v bezpečenství stojiec svoditi lidí s viery viec. A což nemuožem dovésti – pomocníkóv máme dosti světských i mistruov z koleje, ač sě žádný nenaděje, protož k tomu i jdeme plně, (ač to vedem i omylně,) aby světští k naší vuoli byli jak jim kážem koli“.²⁴¹ Utrakvistickou víru pak používají jako prostředek jak světské lidi udržet v poslušnosti: „Pakliť sě od nás odchýlé, jižť sě sami v tom omýlé; dámeť na ně také hoře, žeť se neotavie vskuoře i musit’ nám povoliti, chtie-liť pokoje požiti.“²⁴²

V souvislosti s líčením nezkontrolovatelné touhy utrakvistického kléru po moci je také zmíněn biskup, kterého si přivedli do Čech, aby posílil jejich pozice: „a na to biskupa máme, jehožto zlosynstvo známe“.²⁴³ Biskup ve skladbě sice nikde není přímo jmenován, je však jasné, že v původní verzi jím byl míněn Augustin Luciani a v aktualizované Filippo de Villanova.²⁴⁴ Biskup je v skladbě představen jako hamižný člověk, který je s utrakvisty jen kvůli penězům. Ti, aby ho nalákali do Čech mu „slibovali, že na pražském hradě sedě, biskupské řády povede“²⁴⁵ a „mieti bude vuoli ve všem, v Čechách rozkazovati všem, požívaje prebend kněžských, mnišských, také kanovnických.“²⁴⁶ To se jim však nepovedlo, a tak museli zařídit,

²³⁷ TAMTÉŽ, v. 136 – 138.

²³⁸ TAMTÉŽ, s. 27, v. 48.

²³⁹ TAMTÉŽ, v. 51 – 54.

²⁴⁰ TAMTÉŽ, s. 31, v. 182 – 185.

²⁴¹ TAMTÉŽ, s. 32, v. 226 – 239.

²⁴² TAMTÉŽ, s. 31, v. 186 – 191.

²⁴³ TAMTÉŽ, s. 32 – 33, v. 248 – 249.

²⁴⁴ Oba italské biskupové, kteří se nechali zlákat k působení v Čechách, pomáhali utrakvistům řešit hlavně palčivý problém se svěcením kněžských adeptů, kteří se jinak pro svěcení museli vydávat do ciziny. K jejich životě a působení Josef MACEK, *Víra*, s. 118 – 138.

²⁴⁵ Jaroslav KOLÁR, *Zrcadlo*, s. 32, v. 257 – 258.

²⁴⁶ TAMTÉŽ, v. 262 – 265.

aby ho „světští chovali penězi lidí nevinných, z mordovaných i stínaných“.²⁴⁷ Biskup tak dostává „polévku stříbra krvavú, od nás, kněží, převařenú, kterúž sme dávno pražili, v nevinné krvi smažili.“²⁴⁸ Krvavě získané peníze od nevinných lidí jsou narážkou na majetky zabavené během zářijové bouře v Praze. Část věnovanou biskupovi uzavírá fiktivní zpovídací se kněz hodnocením: „Jakýž biskup, týž prelátí – mohút' slúti spolu kati.“²⁴⁹

Kněží podobojí jsou tedy ve skladbě líčení jako ti, kdo ve skutečnosti panují v Čechách využívající k tomu prostý lid, jenž „svodie, o jich dušě je zavodí“.²⁵⁰ Jak již bylo řečeno výše, jsou si plně vědomi toho, že jejich víra je jen blud a invektiva se zase o něco rozvíjí, když se k tomu všemu přidává, že přes moc kterou jim to přináší by se chtěli (minimálně aspoň někteří) srovnat s katolíky. Fiktivní konvertita, jenž se ve skladbě zpovídá, se například často postil za to, aby ho Bůh zbavil jeho kolegů a on tak mohl snáze konvertovat, neboť „že jsú odřezanci pýčíc, v svatú církev mnozí chtiec vstúpiti a v poslušenstvie, ale druh pro druha nesmie“.²⁵¹ Sami sobě tak brání konvertovat. Též mnozí jiní kněží si jsou toho vědomi, když si zoufají: „Ó nebožátka, my kněží, o naše duše již běží pro neřády a všetečnost“.²⁵² To, že si v konverzi navzájem brání však není jediná příčina proč nekonvertují. Nechce se jim rovněž pro jejich pýchu a sami o tom takto rozmlouvají: „Že zle vedem, vieme, jinak činiti nesmieme, již tíhnem jak jsme zapřáhli, bychom se čertóm dostali. Musíme již tak činiti, hanby chceme-li ujíti. Než své vuole ustúpíme, hrdla svá radči složíme, neb smě se na to vydali, abychom do smrti lhali.“²⁵³ Rozhodli se tedy zůstat u své víry, o které dobře vědí, že je bludná, neb jim je „hanba odvolati.“²⁵⁴ Raději se tedy dohodli, že „v svém bludu budem zatvrzení jsúc s Jidášem, jenž zradu ostavil nám všem.“²⁵⁵

V závěrečné části skladby se fiktivní utrakvistický konvertita obrací především na světské lidi, kterým radí, „by kněží neposlúchali, jich rady nepoživali, nebť vás viec budú vaditi a vždy k ruoznici raditi. Nevnaďte jich na rathúzy, uvedúť vás v větší núzi, neb Jidášem zapáchají v zradách jeho, vášni mají tak vás sobě vosidlati, divně na vieře zviklati, že se vrci neviete kam, kolébiec se vždy sem i tam“,²⁵⁶ znovu tak opakuje a shrnuje předchozí invektivy proti světskému panování kněží podobojí. Ke konverzi světské nabádá nejen argumenty, které

²⁴⁷ TAMTÉŽ, v. 269 – 271.

²⁴⁸ TAMTÉŽ, v. 280 – 283.

²⁴⁹ TAMTÉŽ, s. 32 – 33, v. 284 – 285.

²⁵⁰ TAMTÉŽ, s. 26, v. 27 – 28.

²⁵¹ TAMTÉŽ, s. 28, v. 75 – 77.

²⁵² TAMTÉŽ, v. 96 – 98.

²⁵³ TAMTÉŽ, v. 79 – 88.

²⁵⁴ TAMTÉŽ, v. 92.

²⁵⁵ TAMTÉŽ, v. 93 – 95.

²⁵⁶ TAMTÉŽ, s. 34, v. 288 – 299.

bych nazval mocensko-politickými, ale nabádá je i v rovině duchovní, když jim vzkazuje: „blaze každému bude, ktož v pravé víře sejde!“²⁵⁷ Pobízí je k přestupu ke katolictví s tím, že když už jednou konvertují, bude jim odpuštěno jejich bývalé kacířství a mohou stejně jako katolíci dojít Boží milosti.

Tradičně také píše, že předchozí výčet nejružnějších hříchů a vin neobsahuje ani zdaleka všechno co na utrakvistický klérus ví, ale ještě se mu „nezdá zjeviti všeho“.²⁵⁸ Na rozdíl od většiny mezikonfesionálních polemik (jedno zda katolických či utrakvistických) používajících tento „argument“ to však nečiní z nedostatku místa nebo z znechucením nad tím vším co všechno dalšího ještě páchají, ale protože „toho ještě chci tajiti, zda by chtěli proměnit v lepší nešlechtné činy, aby tak beze vše viny dostali se do radosti s námi se všemi v milosti boha, nebeského krále“.²⁵⁹ Podobně jako u světských, tak i utrakvistické kněze vyzývá ke konverzi. Důležité je hlavně přestoupit, poté jim bude vše odpuštěno. Je však otázkou, co si od toho autor sliboval, protože to, že by skladba podobného ražení skutečně někoho přiměla ke konverzi, se mi zdá krajně nepravděpodobné.

²⁵⁷ TAMTÉŽ, v. 300 – 301.

²⁵⁸ TAMTÉŽ, v. 311.

²⁵⁹ TAMTÉŽ, s. 34 – 35, v. 314 – 320.

IV. Vybraný aspekt náboženské difamace – invektivy proti řeholníkům

Zajímavou kapitolu z pomyslných dějin difamace představuje utrakvistická, mnohdy velmi expresivní kritika řeholního duchovenstva. Kořeny antipatie k řeholnímu kléru však sahají ještě do doby před první invektivy proti mnichům a klášterům z úst utrakvistických kazatelů. V církevním prostředí se s negativní reakcí některých teologických kruhů setkal již vznik tzv. žebravých řádů v 13. století. Předmětem útočné kritiky se stával hlavně způsob jejich života, tj. jednak získávání obživy pomocí žebrání, které mělo zajistit pokrytí potřeb vlastních i klášterních; a také jejich usazování ve městech, vybočující z dosavadních zvyklostí řádů usazovat se mimo hustě osídlené oblasti. To bylo trnem v oku hlavně farnímu kléru, který v nich viděl nežádoucí konkurenci při duchovní správě městského obyvatelstva.²⁶⁰ Ale i ve světském prostředí se již v době předhusitské stávali řeholníci terčem difamace, především různých posměšků a pomluv. Relativní uzavřenost klášterního světa asi jitiřila představivost lidí z vnějšku. Mniši a jeptišky se tak stávali hlavními hrdiny lascivních studentských písní a byla jim vyčítána chlípnost, lenost, nestřídmost a zahálka.²⁶¹

V utrakvistickém prostředí se uplatnily oba zmíněné aspekty kritiky řeholních řádů. Zpočátku zdá se dominoval spíše pohled druhý, cílící na morální profil řeholnictva, prezentující mnichy jako požívačné zhýralce a lenochy a zasazující je tak do kontextu celkově zkažené římské církve. V druhé polovině 15. století se však postupně začal více prosazovat první, více teologický náhled napadající především principy a fungování řeholních společenstev. Přesto ani v této době druhý aspekt nevyrazil, ale spíše jen ustoupil do pozadí a se stal doplňkem prvního.

Česká reformace pokládala kláštery za místa, která se nejvíce dostávají do rozporu s ideálem prvotní Kristovy církve, a usilovala proto o jejich odstranění. Toho se jí také na mnoha místech podařilo dosáhnout (často za spoluúčasti jak utrakvistické tak i katolické šlechty toužící po klášterních pozemcích).²⁶² Vzhledem k tristnímu stavu klášterů, tak na první pohled působí neutuchající expresivní polemika zaměřená proti řeholnímu

²⁶⁰ K počátečnímu odporu proti žebravým řádům, hlavně proti jejich žebrání viz Hugh LAWRENCE, *Dějiny středověkého mnišství*, Praha 2001, s. 264 – 266.

²⁶¹ Libor JAN, *Řeholník*, in: Martin Nodl – František Šmahel (edd.), *Člověk českého středověku*, Praha 2002, s. 185 – 186.

²⁶² Na počátku 15. století fungovalo v Čechách 159 a na Moravě 68 klášterů. Po husitských válkách klesl jejich počet v Čechách zhruba na polovinu, a tak bylo možno v druhé polovině 15. století napočítat v Čechách jen 79 klášterů, z nichž polovina jen živořila skoro na okraji zániku. Na Moravě se také projevilo určité snížení životní úrovně v některých klášterech, jejich počet však ve srovnání se stavem před válkami poklesl jen nepatrně. K stavu klášterů v době poděbradské Rudolf URBÁNEK, *Věk III*, s. 732 – 740; v době jagellonské Josef MACEK, *Víra*, s. 200 – 208.

duchovenstvu až přehnaně paranoidním dojmem. Nevole a obavy vyvolané porevolučním návratem církevních řádů i do utrakvistických oblastí Českého království, byly většinou silně neopodstatněné. Poškozené kláštery bez rozebraného pozemkového majetku spíše živořily a o návratu k předrevolučním poměrům v nich mohli mniši pouze snít. Přesto právě z obnovy činnosti jednoho řádu v Čechách a jeho vstupu do služeb verbálního boje proti české reformaci, zdá se pramenní neutuchající utrakvistická kritika řeholníků a i její částečná obsahová proměna. Oním řádem byli františkáni-observanti, neboli „bosáci“ jak se jim běžně říkalo, představující reformní křídlo františkánské řehole usilující o vnitřní nápravu řádu a návrat k jeho původním ideálům. Ti se tak poměrně rychle stali nejčastějším terčem protiřeholní kritiky utrakvistů.

První impuls k těmto útokům představovala misie sv. Jana Kapistrána. Již od třicátých let 15. století usiloval Jan Kapistrán (Giovanni da Capestrano) zaměřit činnost řádu především proti českým kacířům a snaze včlenit je zpět do římské církve.²⁶³ K vlastní misii se však dostal skoro až o dvě desítky let později. Na situaci v českých zemích měly vliv především jeho pobyty na Moravě a v Čechách v letech 1451 až 1452 a čistě moravská misie roku 1454.²⁶⁴ Na svých teatrálních kázáních se snažil přimět utrakvisty přestoupit ke katolictví (v čemž dosahoval i dílčích úspěchů), silně brojil proti laickému přijímání z kalicha a napadal kompaktata jako neplatná. Jeho působení tak brzy přimělo utrakvistické teology k zvýšené aktivitě a protikapistránovské agitaci. V hrubší rovině našel tento spor odezvu v posměšných písních a letácích, v nich je Kapistrán líčen jako nebezpečný svůdce a vtělený d'ábel, ale i v obraze, na kterém je zobrazen visící za nohy ve společnosti d'áblů a žen.²⁶⁵

Kapistránova misie tak stála u počátku prudkého rozmachu františkánského observantsví v Čechách a na Moravě. První nové observantské kláštery vznikly na Moravě během první Kapistránovy misie. Po jeho smrti roku 1456 navázal nový provinční vikář observantů Gabriel Rangoni z Verony dobré vztahy s Jiřím z Poděbrad a získal ho pro podporu svého řádu.²⁶⁶ Na jeho žádost byl roku 1459 klášter konventuálů v Plzni u kostela

²⁶³ K jeho životu Johannes HOFER, *Johannes Kapistran. Ein Leben im Kampf um die Reform der Kirche I – II*, Rom 1964 – 1965.

²⁶⁴ K působení Jana Kapistrána v českých zemích Zdeněk NEJEDLÝ, *Česká missie Jana Kapistrána*, ČČM 74, 1900, s. 57 – 72, 200 – 242, 334 – 352, 447 – 464; Rudolf URBÁNEK, *Věk II*, s. 548 – 591; František ŠMAHEL, „*Spectaculum fidei*“. *Českomoravské misie Jana Kapistrána*, in: František Šmahel (ed.), *Mezi středověkem a renesancí*, Praha 2002, s. 402 – 408; Štěpán KOHOUT, *Pobyt Jana Kapistrána v Olomouci*, Ročenka Státního okresního archivu v Olomouci 1995, s. 117 – 140; a Petr HLAVÁČEK, *Svatý Jan Kapistrán a Kadaň*, Ústecký sborník historický 2000, s. 89 – 97.

²⁶⁵ K protikapistránovským projevům Rudolf URBÁNEK, *Věk II*, s. 562 – 566, 568 – 571.

²⁶⁶ Ke Gabrielovi viz Petr HLAVÁČEK, *Italský františkán a papežský diplomat Gabriel Rangoni z Verony (†1486) a jeho angažmá ve střední Evropě a Itálii*, in: Eva Doležalová – Robert Novotný – Pavel Soukup

Panny Marie předán do rukou observantů a o rok později svolil, aby se observanti usídlili v opuštěném klášteře sv. Ambrože na Novém Městě pražském. Jiří si od toho sliboval zlepšení svého vztahu s papežskou kurií a Gabriel z Verony doufal, že se mu snad podaří krále získat pro katolickou stranu.²⁶⁷

Příznivé vztahy však nevydržely dlouho, změněná církevně-politická situace po zrušení kompaktát jim již nebyla nakloněna. Františkáni-observanti přešli od snahy získat si utrakvisty slovem a příkladným vystupováním k ostrým protikacířským kázáním a projevům. Situace se nadále zotročovala a v roce 1468 františkáni raději opustili Prahu. Brzy na to byla proti Čechám vyhlášena křížová výprava. Františkáni si v ní počínali velmi angažovaně a patřili k jejím nejagilnějším příznivcům, podporujíc jí především svými kázáními a výběrem odpustků. Těmito svými aktivitami dokreslili v utrakvistickém prostředí svůj obraz podněcovatelů válek a nepokojů.²⁶⁸

Situace se moc nezměnila ani po smrti krále Jiřího, kdy většina františkánů dál stála na straně Matyáše, který je za to štědře podporoval především ve Slezsku. K určitému konsolidování poměrů došlo až po olomouckém míru mezi králi Matyášem a Vladislavem, a tak po zrušení interdiktů nad Prahou uvedl král Vladislav františkány zpět do kláštera sv. Ambrože. Tento stav však nevydržel dlouho. Utrakvistická protiřeholní nenávist se plně projevila během zářijového povstání v Praze roku 1483, když anonymní dav zaútočil na pražské kláštery. Nejvíce byli postiženi příslušníci žebravých řádů. Z kláštera nenáviděných bosáků u sv. Ambrože nezůstal kámen na kameni, v minoritském konventu u sv. Jakuba byl zlikvidován mobiliář a dominikáni u sv. Klimenta byli uvězněni ve svém konventu a pět dní prý nedostávali jíst. Mniši byli poté za mnohých posměšků z Prahy vypovězeni.²⁶⁹ Návrat byl vyhnáním řeholníkům umožněn až roku 1496, jedinou výjimkou byli františkáni-observanti. Nevraživost, která proti nim v utrakvistickém prostředí panovala byla opravdu silná, silnější nad rámec obecné antipatie utrakvistů k řeholnímu duchovenstvu.²⁷⁰

(edd.), *Evropa a Čechy na konci středověku*. Sborník příspěvků věnovaných Františku Šmahelovi, Praha 2004, s. 91 – 111.

²⁶⁷ K těsnějším vztahům mezi františkány a Jiřím z Poděbrad viz TÝŽ, *Čeští františkáni na přelomu středověku a novověku*, Praha 2005, s. 126 – 129.

²⁶⁸ Popis aktivit františkánů-observantů během křížáckého tažení lze nalézt TAMTÉŽ, s. 134 – 137. Na františkánskou agresivitu naráží už *Staré letopisy české* v souvislosti s Janem Kapistránem, který „prorokoval divné věci o časech budoucích, co se v Čechách má dieti kněžím věrným českým“, *SLČ*, s. 144; a nedlouho před vyhlášením kříže roku 1468, král Jiří ve své odpovědi na čtyři artikuly sepsané proti jeho osobě papežským legátem Rudolfem a Gabrielem z Verony, označí tyto své odpůrce za „blekotné muže krve“ a „hltavé vlky, nenasytné po lidské krvi“, *AČ IV*, s. 157 – 160.

²⁶⁹ K útokům na pražské kláštery během povstání viz František ŠMAHEL, *Pražské povstání 1483*, *Pražský sborník historický* 19, 1986, s. 35 – 102.

²⁷⁰ Ale i návrat těch řádů, kterým to bylo povoleno, se setkal s nevolí. Starý letopisec k tomu vyjadřuje s obavou: „Jak potom stanou v Praze pravdy Kristovy, Bůh milý ví.“, *SLČ*, s. 214.

Utrakvistické teology zdá se nejvíc popouzely úspěchy, kterých františkáni-observanti dosahovali, i když jejich míra nebyla nijak závažná. Idea nábožensko-morální obnovy, kterou byl řád prodchnut a velký důraz na zbožnost, asketismus a přísné morální zásady činili řád sympatický i některým utrakvistům.²⁷¹ Obecně však v utrakvistickém prostředí převládala silná zaujatost proti observantům a jejich přísné zásady pokládali utrakvisté buď za přetvářku a faleš,²⁷² nebo je naopak zlehčovali a vytykali jim, že nejsou ani trochu tak zbožní a přísní jak se snaží prezentovat, ale jedná se z jejich strany jen o lacinou pózu.²⁷³ Nenávist k františkánům nebyla však záležitostí jen husitských kněží a teologů, ale silně zakořenila i u prostých lidí. Hlavně v Praze se observanti část stávali terčí potupy a posměchu. Lidé je na ulicích tahali za kapuce a nebo je nosili do hospod.²⁷⁴ Lidového původu je také morbidní *Písnička o Bočkovi*. V ní zarytý odpůrce katolíků, Hynek Boček z Kunštátu, připraví mnichů hostinu ze svého mrtvého rychtáře-utrakvisty, kterého předtím odmítli jako kacíře pohřbít. Mniši, kteří si na něm pochutnali, ho tak na svoji potupu pohřbívají ve svých útrokách.²⁷⁵ Když v roce 1475 na Moravě a v Čechách objeví hejna žravých kobylek, utrakvistický letopisec okamžitě ví k čemu je přirovnat: „Ty kobylky podobné byly tvárnosti k mnichům, majíce kápě z zadu a pleše jako mniši“.²⁷⁶

Přestože česká reformace výjimečně dokázala vzít na milost i klášterní myšlenku, pokud nebyla v rozporu s náboženskými základy utrakvismu, např. klášter v Emauzích (Na Slovanech)²⁷⁷ nebo i ocenit působení některých mnichů. Jedná se vždy o výjimky potvrzující pravidlo. Celkově přetrvával v prostředí české reformace (hlavně té radikální) velmi silný odpor k klášterům, mnichům a jeptiškám bez ohledu na jejich nízké počty a jejich minimální aktivity. Rovněž se nezdá, že by morální profil většiny řeholníků, nad nímž se tolik utrakvistů pohoršovalo a jenž byl častým cílem jejich ostré kritiky byl opravdu v tak otřesném stavu jak ho líčí.²⁷⁸ Utrakvistická kritika tak spíše představovala zažitou tradici vycházející z někdejších husitských satir a polemik. Zároveň však není pochyb, že tato kritika v sobě často skrývala

²⁷¹ Například s laskavým přijetím a údivem nad františkánskou zbožností a láskou k chudobě se na své cestě do Čech setkali observanti Mikuláš Glassberger a Mikuláš z Bamberku, Petr HLAVÁČEK, *Čeští františkáni*, s. 139 – 140.

²⁷² Viz kapitola III. 2. této práce, s. 28.

²⁷³ Viz V. kapitola této práce, passim.

²⁷⁴ Petr HLAVÁČEK, *Čeští františkáni*, s. 130. Do hospod byli nošeni nejspíše na potupu svého asketického zevnějšku, a asi i proto, že jak mohli lidé slýchat z některých kazatelen, tak v hospodách bylo možné mnichy potkat nejčastěji. Srov. František ŠIMEK (ed.), *Postilla I*, s. 744.

²⁷⁵ Jaroslav KOLÁR (ed.), *Zrcadlo*, s. 47 – 51.

²⁷⁶ *SLČ*, s. 180.

²⁷⁷ Více k tomu Rudolf URBÁNEK, *Věk III*, s. 730 – 731.

²⁷⁸ V době předhusitské shledává klášterní život relativně v pořádku a jeho úpadky vidí až v období husitských válek Libor JAN, *Řeholník*, s. 186; pro druhou polovinu 15. a první polovinu 16. století shledává morální úroveň mnichů a jeptišek v českých zemích relativně dobrou Josef MACEK, *Víra*, s. 233 – 234.

i kus rivalry a odpor ke konkurenci, kdy se katolickým mnichům skutečně dařilo získávat utrakvisty ochotné ke konverzi.

V. Příklad protiřeholní polemiky – Václav Koranda proti františkánům

Invektivy proti řeholnímu duchovenstvu se místy objevily i v výše analyzovaných pramenech,²⁷⁹ nejvýznamnější dílo z této oblasti však představuje spis *Odpověď na matrykát bosákuov anno 1496 post pascha*. Ten je vynikajícím příkladem česky psané utrakvistické protifrantiškánské expresivní polemiky a mohl by klidně sloužit i jako katalog dobových nadávek namířených proti řeholnímu duchovenstvu. *Odpověď* je součástí tzv. *Korandova manuálu*.²⁸⁰ Tento kodex představuje soubor textů různé povahy (traktátů, řečí a listů), sebraných Václavem Korandou mladším²⁸¹ během jeho působení ve funkci administrátora konzistoře pod obojí, přičemž většina z nich jsou jeho vlastní práce. Různé písemnosti tvořící obsah kodexu byly svázány dohromady kolem roku 1500, přičemž první zápisky byly založeny roku 1493, když po smrti biskupa Augustina Luciáni z Vicenzy vyvstala konzistoři potřeba nově upravit kancelář a opatřit ji archivem, jehož troskami se zdá být právě Korandův manuál.²⁸² Samotná odpověď pak patří, co se rozsahu týče, mezi nejobsáhlejší spisy, které kodex obsahuje.

Celý spis je koncipován jako reakce na český traktát proti přijímání pod obojí útočící na husitské kacíře, který je adresován panu Půtovi z Lichtenburka²⁸³ s úmyslem ukázat mu bludy utrakvistické církve a zlákat ho k přestupu ke katolictví. Autorem tohoto traktátu je s největší pravděpodobností Jan Vodňanský,²⁸⁴ ačkoliv v odpovědi samotné se píše, že ho napsal „jakýs mnich [...] jednomu urozenému pánu, nepoloživ jeho ani svého jména.“²⁸⁵ Za autora *Odpovědi* bývá považován sám Václav Koranda mladší, i když ani zde nepanuje úplná

²⁷⁹ Srov. narážky na mnichy v kapitole III. 1. a III. 2 této práce, passim.

²⁸⁰ Korandův manuál se nachází v Národní knihovně České republiky, sign. XVII. F. 2. *Odpověď na matrykát bosákuov* na fol. 37a – 81b. V této práci jsem využil jeho edice, kterou připravil Josef TRUHLÁŘ (ed.), *Manuál M. Václava Korandy*, Praha 1888, s. 45 – 96.

²⁸¹ Václav Koranda mladší (ca 1423 – 1519) je znám především jako administrátor dolní konzistoře (od roku 1471). Dlouho ale působil i na Pražské univerzitě, kde byl několikrát rektorem, také se účastnil poselstva Jiřího z Poděbrad k papeži Piovi II. roku 1462. Ve svých spisech se věnoval převážně tématům nábožensko-výchovným a církevně-politickým, ale také četným polemikám proti českým katolíkům a hlavně proti jednotě bratrské, jejímž byl velkým odpůrcem. K jeho osobě viz Kamil KROFTA, *V. Koranda ml. z Nové Plzně a jeho názory náboženské*, Praha 1913; a k jeho literárnímu odkazu TÝŽ, *O spisech Václava Korandy mladšího z N. Plzně*, LF 39, 1912, s. 122 – 138, 215 – 232.

²⁸² Josef TRUHLÁŘ (ed.), *Manuál*, s. VII.

²⁸³ Josef TRUHLÁŘ (ed.), *Manuál*, s. XI.

²⁸⁴ Jan Bosák Vodňanský (ca 1460 – 1534) původně utrakvista, po univerzitních studiích v Praze, ale konvertoval ke katolictví a vstoupil do řádu františkánů-observantů. Proslul hlavně jako nesmlouvavý odpůrce utrakvistů proti nimž často útočil slovem i písmem. Více k jeho osobě viz TÝŽ, *O životě a spisech známých i domnělých bosáka Jana Vodňanského*, ČČM 58, 1884, s. 524 – 547.

²⁸⁵ TÝŽ, *Manuál*, s. 45.

shoda²⁸⁶ a určité nejasnosti existují i ohledně data vydání této polemiky.²⁸⁷ To však, nicméně není pro rozbor díla, co se jeho difamační stránky týče tolik důležité.

V Odpovědi na matrykát bosákův vede Koranda polemiku s Vodňanského spisem o svátosti oltářní, přičemž argumenty čerpá především z písma a církevních otců, ale i z novějších církevních myslitelů a občas překvapivě i z knih zcela světských, např. z kronik a cestopisů. Ve své odpovědi také používá citáty z textu, na který tak jadrně reaguje, a o kterém se v celém svém spisu vyjadřuje nejčastěji pouze jako o „matrykátu“,²⁸⁸ „matlokách neslýchaných“²⁸⁹ či „matlaninách blenových“,²⁹⁰ které „na falši jsú založeny“.²⁹¹ Všechny tři použité zmíněné pojmenování znamenají to samé a to nesmysl či blábol.²⁹²

Již první odstavec textu, kde se Koranda dovolává Boha, aby posílil milovníky svého zákona „proti utrhačóm [...] a proti jich zámyslóm jalovým“²⁹³ dává tušit v jakém duchu se celá polemika povede a celé první dvě kapitoly, ironicky označeny jako „pozdravení“,²⁹⁴ jsou plně věnovány urážení a zostouzení celého řádu františkánů a s ním hlavně autora spisu, na který Koranda odpovídá. Rozčiluje se, že „jakýš mnich, jeden z nich, kteříž v řeholu svú marnú doufají“,²⁹⁵ psal proti přijímání svátosti oltářní pod obojí a hned se do něj a jemu podobným tvrdě pouští. Hojně ho častuje urážkami jako „trepkář“ a „žebrák“ a všichni františkáni jsou pro něj jen „mistři lháři“ a ptá se „kto kdy od počátka světa i viery křesťanské slýchal nebo vídal o takových nebožnicích?“²⁹⁶ V podobném duchu tradiční nenávisti české reformace proti mnichům se pak vede celá tato věroučná polemika, místy často přecházející v nechutné nadávání a hašteření, obhajující přijímání pod obojí i pro laiky.

²⁸⁶ Kupříkladu sám editor Korandova manuálu, Josef Truhlář, o autorství Korandy pochybuje. Usuzuje tak především z místa, kde je zmiňováno poselství krále Jiřího z Poděbrad k papeži Piovi II. roku 1462 (TAMTÉŽ, s. 80), které zde však není popisováno z pohledu první osoby, přestože by se tak dalo předpokládat, kdyby byl Koranda autorem spisu, protože se tohoto poselství osobně zúčastnil. Moderní bádání ale rozhodně považuje za autora Korandu, srov. např. Josef MACEK, *Víra*, s. 49. Autorstvím spisů v tomto rukopisu však představuje obecně problém. Některé spisy jsou v něm totiž označovány značkou K či WK, která dříve bývala považována za označení Korandova autorství, jedná se však o pozdější připsy, které se navíc vyskytují i u děl, jejichž autorem Koranda jednoznačně není.

²⁸⁷ Poznámka určující datum na rok 1496 po Velikonocích je totiž připsán učiněný jinou rukou a Vodňanského spis, na který tento traktát reaguje byl napsán někdy v letech 1489/1490. Josef Truhlář se proto domnívá, že by autor nečekal tak dlouho s reakcí na spis, který ho jak vidmo velmi popudil. Nicméně i tak dlouhá prodleva je možná, neboť například Jan Zajíc z Hazmburka si na odpověď na svůj dopis, ve kterém mistry konzervatoře vyzývá k návratu ke katolictví, musel počkat čtyři roky, viz Josef TRUHLÁŘ (ed.), *Manuál*, s. X.

²⁸⁸ TAMTÉŽ, s. 45.

²⁸⁹ TAMTÉŽ, s. 85.

²⁹⁰ TAMTÉŽ, s. 45.

²⁹¹ TAMTÉŽ.

²⁹² Tento traktát považuje Koranda dokonce za největší katolický nesmysl napsaný proti utrakvistům, srov. TAMTÉŽ, s. 92.

²⁹³ TAMTÉŽ, s. 45.

²⁹⁴ TAMTÉŽ, s. 49.

²⁹⁵ TAMTÉŽ, s. 45.

²⁹⁶ TAMTÉŽ.

Mezi jednu z nejčastějších a nejoblíbenějších invektiv používaných proti františkánům-observantům, patří nadávka „trepkář“ či jen „treпка“ odvozená z názvu jejich obutí²⁹⁷ a ani tento spis nepředstavuje v tomto ohledu žádnou výjimku. Korandu rozčiluje, když se františkáni zvou bosáci, neboť „bosu choditi jest cos útrpného, ale na trepkách ne tak drsnatého“,²⁹⁸ ale oni v nich chodí a proto jsou „horútného vymyšlenie trepkáři“²⁹⁹ a tento rozpor, kdy se určité pozice staví a přitom se jinak chovají, považuje za „faleš zřejemný, horší nežli židovský.“³⁰⁰ Dále k tomu všemu dodává, že „nemajít se čím chlubiti, že jsou bosáci; neb ta chlúba nenie bez zahanbenie, mohliť jsou jie nechati a uvrci do bláta, aby tam smrděla.“³⁰¹ Bosáckému trepkářství se pak Koranda věnuje skoro v celé první kapitole a i další kapitoly jsou tu a tam okořeněny nelichotivým oslovením trepkář, většinou ještě obohacené o nějaké adjektivum jako např. „treпка všetečná“.³⁰²

„Bud' i toto o bosáciach přidáno, an toho potrebie, že jsou žebráci.“³⁰³ Touto větou začíná Koranda druhou kapitolu své odpovědi a nadávka „žebrák“ je další invektiva, kterou na františkány často útočí. Navíc, jak sám píše, považuje to přímo za nutné, aby je tak nazýval. Touto invektivou Koranda napadá jeden ze základních pilířů koncepce žebravých řádů, mezi něž se řadí i františkáni-observanti, tj. zajišťovat vlastní obživu i chod kláštera z darů, které si jeho příslušníci vyžebrají. Koranda se přísně staví proti takové „žebrotě nestydaté a nenasycené“³⁰⁴ a opírá se přitom hlavně o Starý zákon, ve kterém Bůh Izraelitům zakazuje, aby mezi nimi přebývali žebráci a rovněž nařizuje, aby kněží (levitské pokolení) byli zaopatřováni bez žebroty. Ze Starého zákona uvádí Koranda ještě jeden příklad, jako argument proti žebrání, a to případ krále Šalamouna, který Boha žádal, „aby nedopůštěl naň žebroty, věda, že to jest ohavnost' a pád k mnohému zlému“.³⁰⁵ Z Nového zákona pak uvádí příklad Ježíše Krista, který „nebyl žebrákem, neb jemu za práci, za dobroděníe dávali z statkóv svých, což potrebie bylo“³⁰⁶ a rovněž odmítá, že by apoštolové byli živi z žebroty, neboť těm rovněž náleží spravedlivá odměna za jejich kazatelskou činnost.³⁰⁷ O bosácích proto píše: „Tito treпкаři, nedbajíce na písmo zákona božieho a opustivše příklady a naučení

²⁹⁷ Nadávka „trepkář“ nebo jen „treпка“ však není čistě jen protifrantiškánskou nadávkou. Byla též používána jako urážka nerozhodného člověka či zbabělce, zhruba jako dnešní výraz „bačkora“, viz Jaromír BĚLIČ – Adolf KAMIŠ – Karel KUČERA, *Malý staročeský slovník*, s. 515 – 516.

²⁹⁸ Josef TRUHLÁŘ (ed.), *Manuálník*, s. 47.

²⁹⁹ TAMTÉŽ.

³⁰⁰ TAMTÉŽ.

³⁰¹ TAMTÉŽ.

³⁰² TAMTÉŽ, s. 51.

³⁰³ TAMTÉŽ, s. 47.

³⁰⁴ TAMTÉŽ, s. 46.

³⁰⁵ TAMTÉŽ, s. 47.

³⁰⁶ TAMTÉŽ.

³⁰⁷ TAMTÉŽ.

pána Krista i jeho apoštoluov, i zamyslili sobě žebrotu nesmiernú beze všeho studu.³⁰⁸ Přesto dokládá, že ne všichni mniši chodí žebrot, protože jsou někteří „rumní, tlustí, nadutí, zuostávají doma pro svú vážnosť“,³⁰⁹ kteří jako „kocúr, ač miluje ryby, ale do řeky ryb lovití nevkračuje: tak tito veličie se žebrotú, ale vycházeti na ni se liknují; a tak břemena na jiné vzkládají, a sami prstem dotknúti se nechtie“³¹⁰ a proto posílají místo sebe „hlupce, trupce, an se nehodie než k radlici neb kopytu, cepóm, aby lidé na pošmúrnost' jich pohlediece tiem schopnějši byli k dávání.“³¹¹

V polemické části spisu napadá svého oponenta, na jehož traktát odpovídá, jako lháře a jako člověka, který odporuje pravdě i sám sobě. Na mnichy vztahuje slova sv. Petra, který prorokoval: „budú mezi vámi mistři lháři, uvodiece roty zatracenie, skrze něžto cesta pravdy bude posmievána.“³¹² Kromě rozporů v argumentaci vyčítá bosákovi také rozpory v jeho řeholi, protože „praviece, že jsú mnišie, to jest samotní, avšak bydlé v městech, jenž nejsú samotných ale mnohých“³¹³ a „majíce býti v zavržení túlají se duom od domu s pytli, s flaškami na ramenách; a majíce jmieti ztravičku hubenú i válejí hody“.³¹⁴ Proti takovému chování staví činy zakladatele řádu menších bratří sv. Františka, který „chodil s bosými nohami, ne na trepkách; bydlil na púšti v katrči, ne v klášteře, v domu kniežeciem; a dělал rukama svýma, ztravičku maje hubenú z toho, a ne skrze žebrotu ohyzdnú.“³¹⁵ Proto jistě i ten „najhlúpějši z hor sedlák“³¹⁶ by jim pověděl, že jsou „rúhači, lúdaři a pokrytci“,³¹⁷ když velebí a ctí svého zakladatele, hlásí se k jeho odkazu, a přitom se jeho příkladem nikterak neřídí. Mendikantům také vytýká, že jsou lidem neužiteční a nijak jim neprospívají, aby mohli být napraveni k životu křesťanskému. Chtějí se hlavně zavděčit bohatým a mocným, aby od nich vymohli dary a zisky, a tak nejsou schopni je kárat jejich prohřešky a říkat jim pravdu v obavě o své dobré bydlo. Proto Vodňanského osloví „mnišku pochlebníku“³¹⁸ a o řeholnicích píše, že „jsú tak lidem platni k jich spasení, jako potrebie pátého kola k vozu aneb třetie potvorné

³⁰⁸ TAMTÉŽ.

³⁰⁹ Tamtéž, s. 48.

³¹⁰ TAMTÉŽ.

³¹¹ TAMTÉŽ.

³¹² TAMTÉŽ, s. 45.

³¹³ TAMTÉŽ.

³¹⁴ TAMTÉŽ.

³¹⁵ TAMTÉŽ, s. 46.

³¹⁶ TAMTÉŽ.

³¹⁷ TAMTÉŽ.

³¹⁸ TAMTÉŽ, s. 69.

ruky člověku.“³¹⁹ Těmito svými způsoby akorát „královstvie nebeské zavierajú sami do něho nevejdú, a jiným, ktož měli vjíti, překážejí.“³²⁰

Posměch si Koranda trpí i z bosákova vzdělání a inteligence. Častokrát ho napomíná, aby se něco doučil či dostudoval. Má se například podívat na Katona, kde „každému dává se rada užitečná, aby sám sobě odporem nebýval; neb takový ani se s jinými srovná, a to nemůž býti bez hanby mrzké.“³²¹ Jinde se ho pro změnu vyptává „Bosáku, tuláku, někdes tarantoval s pytlem po ulicích, po domiech, po tvrzech a hradiech, žes nečetl, nebo žes zapomenul?“³²² Dále bosákovi přímo říká: „jsi nedouk, poněvadž neznáš písem předepsaných; i nenie div, že blúdíš“,³²³ také že jeho argumenty „jsú zasazeni na pavučině, snadno budú protrženi“,³²⁴ nemůže je ničím doložit, neboť je má z „hlavy své převrácené“,³²⁵ a že některé jeho názory by mohl zastávat snad jen někdo, kdo má „kočky v hlavě“.³²⁶

Terčem nejrůznějších urážek je Korandovi také mnišský oděv a vůbec celkový vzhled mnichů, o kterých píše, že „zarazili sobě rotu odřezanú [...], v uoděvu potvorném“. Jeho názor na vizáž mnichů se pěkně odráží v jedné historce, kterou přidává k dobru v poslední kapitole. Jeden bosák prý v Olomouci kázal: „Pohled'te na mě! Jsem prohlen jako blázen, opásán provazem jako zloděj, kteréhož na šibenici vedú s provazem, a jsem bos jako loupežník, kterýž chodí zticha, aby ho neučili, kdež by přišel, aby škodu učinil.“³²⁷ Bod po bodu pak vzhled mnichů dále napadá a rozebírá ho doslova od hlavy až k patě. Proti prohleným hlavám bosáků staví příklad Ježíše Krista, apoštolů a proroků, kteří „slušné vlasy nesli“³²⁸ a Starý zákon, ve kterém se zakazuje kněžím, aby si holili hlavy, neboť prohlené hlavy jsou znakem pohanských kněží a Bůh nakázal Izraelitům důsledně se vystříhat pohanským způsobům a zvykům,³²⁹ a tak se mniši nemají ze svého „bláznovánie v čem se blahoslaviti takovou podezřenú všetečností.“³³⁰ Dále se Koranda zabývá mnišskými cinguly, která pro něho rovněž nejsou „bez poškvry ohavné.“³³¹ Františkáni se tak jimi, podle Korandy, snaží napodobit proroka Eliáše a sv. Jana Křtitele, kteří vyvoleni k tomu od Boha chodili opásáni řemenem, kázali lidem pravdu a trestali nepravosti. Nic z toho však bosáci

³¹⁹ TAMTÉŽ, s. 48 – 49.

³²⁰ TAMTÉŽ, s. 96.

³²¹ TAMTÉŽ, s. 49.

³²² TAMTÉŽ, s. 76.

³²³ TAMTÉŽ, s. 88.

³²⁴ TAMTÉŽ.

³²⁵ TAMTÉŽ, s. 64.

³²⁶ TAMTÉŽ, s. 70.

³²⁷ TAMTÉŽ, s. 94.

³²⁸ TAMTÉŽ.

³²⁹ TAMTÉŽ.

³³⁰ TAMTÉŽ.

³³¹ TAMTÉŽ.

nečiní, neboť „lidem pravdy nepravie a zvláště velikým, ale jim pochlebují, i dobrého bydla pod nimi požívají.“³³² Za to prý svými provazy „na ohnivých slúpiech přivázání budú.“³³³ Proti tomu, že „jako lotři bosí chodíe“³³⁴ staví opět příklad Ježíše Krista, apoštolů a proroků, kteří „obuv měli, a tak s obnaženými nohami nechodili“³³⁵ (ač předtím si v úvodu spisu stěžuje hlavně na to, že františkáni-observanti zvou sami sebe bosáky a přesto chodí obutí). Pro oděv, kterým se odlišují od všech ostatních je přirovnává k farizejům, kteří se také „oddělili od jiného lidu oděvem, obyčeji jinačejšími i nálezky zvláštními“,³³⁶ ale shledává je nad ně horší, protože farizejové Krista za Syna Božího nepokládali a ani ho neposlouchali, kdežto františkáni jeho učení znají a přesto se jím neřídí, tak proti nim obrací tradiční výtku používanou proti kacířům, která byla užívána i proti utrakvistům, totiž že jsou horší než pohané, protože na rozdíl od nich poznali zákony boží a přesto je odmítli. Na vizáž mnichů naráží a utahuje si z ní tehdy, když tu a tam ve spisu častuje svého oponenta urážlivými oslovenými jako „šerá kápičko“, „všetečko proholená“,³³⁷ „chocholúši holený“,³³⁸ „šeřino proklata“³³⁹ nebo františkány souhrnně osloví „nováci vlčatí“.³⁴⁰

Jak je vidět z rozboru provedeného výše, spis Odpověď na matrykát bosákův v sobě zahrnuje skoro všechny myslitelné urážky řeholního kléru. Podle širokého a pestrého repertoáru invektiv, kterými Koranda útočí na Vodňanského, františkány, ale i další řeholníky a obecně na celou římskou církev by se mohlo zdát Mohlo by se zdát, spektra invektivI přes obsáhlost a obšírnost nejrůznějších slovních výpadů proti řeholnímu duchovenstvu se Koranda necítí být vyčerpán a (nějak pozměnit) „Mělo by, jakož by mohlo, o těch trepkářích psáno býti více, ale buď nynie na tomto dosti.“³⁴¹ „Při tomto odpisu na matloky bosákovy ne, jako jsme mohli více, ale jako jsme měli, ještě méně odepsali jsme.“³⁴²

³³² TAMTÉŽ, s. 95.

³³³ TAMTÉŽ.

³³⁴ TAMTÉŽ.

³³⁵ TAMTÉŽ.

³³⁶ TAMTÉŽ.

³³⁷ TAMTÉŽ, s. 59.

³³⁸ TAMTÉŽ, s. 52.

³³⁹ TAMTÉŽ, s. 66.

³⁴⁰ TAMTÉŽ, s. 95.

³⁴¹ TAMTÉŽ, s. 49.

³⁴² TAMTÉŽ, s. 96.

VI. Závěr

V předložené bakalářské práci jsem se pokusil analyzovat negativní stránky soužití katolíků a utrakvistů v českých zemích pozdního středověku prostřednictvím urážlivých a vulgárních projevů, kterými se obě strany vzájemně často napadaly. Především rozbořením vybraných pramenů z této doby jsem se snažil osvětlit problematiku fenoménu mezikonfesní difamace, přičemž předmětem mého zájmu nebyly jen samotné projevy difamace, ale i její původ a postupný vývoj. U méně srozumitelných urážek jsem se rovněž pokusil co nejpodrobněji rozšifrovat jejich difamační význam. Zvláštního zpracování se v rámci této práce dostalo jednomu z významných aspektů náboženské difamace pozdního středověku a to urážkám a nadávkám vůči řeholnímu duchovenstvu, kterými na ně slovně útočili utrakvisté. Jedná se hlavně o kritiku řádu františkánů-observantů, jejichž aktivní působení v českých zemích bylo příčinou neutuchající síly této mnohdy krajně expresivní kritiky i přes celkově špatný stav klášterů a klášterního života v Čechách po husitských válkách.

Předložená práce však představuje spíše nástin a úvod do dané problematiky. Dal jsem přednost jazykově českým a edičně zpřístupněným pramenům, což sice představuje pro naši analýzu určité omezení, i když je otázkou nakolik by přihlédnutí k nevydaným a latinským či německým pramenům mohlo změnit výsledný obraz nebo zda by jej naopak jen více utvrdilo. Rovněž široký záběr problematiky fenoménu mezikonfesní difamace a krátká doba, kterou jsem mohl své práci věnovat, mi neumožnily zpracovat další témata související se zkoumanou problematikou, tak jak jsem si původně představoval. Přesto však doufám, že předložená bakalářská práce představuje určitý přínos ke zkoumání fenoménu difamace na přelomu středověku a raného novověku a může být solidním odrazovým můstkem k dalšímu historickému bádání.

VII. Seznam použitých pramenů a literatury

Seznam zkratk

AČ	Archiv český
ČČM	Časopis českého muzea
LF	Listy filologické
SLČ	Staří letopisové čeští

Vydané prameny

Archiv český, čili, Staré písemné památky české i moravské, sebrané z archivů domácích i cizích I, IV – V, Praha 1840 – 1862.

BIDLO, Jaroslav (ed.), *Akty jednoty bratrské II*, Brno 1923.

BLECHOVÁ, Zdena, *Verše proti kališníkům z roku 1483*, LF 99, 1976, s. 231 – 234.

ČORNEJ, Petr (ed.), *Království dvojího lidu. České dějiny let 1436 – 1526 v soudobé korespondenci*, Praha 1989.

HRABÁK, Josef (ed.), *Staročeské satiry Hradeckého rukopisu a Smilovi školy*, Praha 1962.

HRABÁK, Josef (ed.), *Staročeské satiry Smilovy školy*, Praha 1951.

KOLÁR, Jaroslav (ed.), *Frantové a Grobiáni. Z mravokárných satir 16. věku v Čechách*, Praha 1959.

KOLÁR, Jaroslav (ed.), *Zrcadlo rozděleného království. Z politických satir předbělohorského století v Čechách*, Praha 1963.

PALACKÝ, František (ed.), *Staří letopisové čeští od roku 1378 do 1527, čili, Pokračování v kronikách Přibíka Pulkavy a Beneše z Hořovic z rukopisů starých vydané*, Praha 1941².

ŠIMÁK, Josef Vítězslav (ed.), *Fontes rerum bohemicarum VI*, Praha 1907.

ŠIMEK, František (ed.), *Postilla Jana Rokycany I – II*, Praha 1928 – 1929.

TOBOLKA, Zdeněk Václav (ed.), *Hilaria Litoměřického Traktát k panu Janovi z Rozenberka*, Praha 1898.

TRUHLÁŘ, Josef (ed.), *Manuálník M. Václava Korandy*, Praha 1888.

Literatura

- BACHTIN, Michail Michajlovič, *François Rabelais a lidová kultura středověku a renesance*, Praha 2007.
- BARTOŠ, František Michálek, *Konec kněží táborských*, Theologická příloha Křesťanské revue 21, 1954, s. 134 – 141.
- BARTOŠ, František Michálek, *Literární činnost M. Jana Rokycany, M. Jana Příbrama, M. Jana Payna*, Praha 1928.
- BĚLIČ, Jaromír – KAMIŠ, Adolf – KUČERA, Karel, *Malý staročeský slovník*, Praha 1979.
- BLECHOVÁ, Zdena, *K autorství rukopisu M Starých letopisů českých*, LF 98, 1975, s. 220 – 232.
- BOUBÍN, Jaroslav – Zachová, Jana (edd.), *Žaloby katolíků na mistra Jana z Rokycan*, Rokycany 1997.
- ČORNEJ, Petr – Bartlová, Milena, *Velké dějiny země Koruny české. Svazek VI. 1437 – 1526*, Praha 2007.
- ERBEN, Karel Jaromír, *Ondřej Puklice ze Vztuh, měšténin Budějovický († 1467)*, ČČM 20, 1846, s. 163 – 211.
- GEBAUER, Jan, *Slovník staročeský I – II*, Praha 1903 – 1916.
- GELMI, Josef, *Papežové. Od svatého Petra po Jana Pavla II.*, Praha 1994.
- HAVRÁNEK, Bohuslav – HRABÁK, Josef – DAÑHELKA, Jiří (et al.), *Výbor z české literatury doby husitské I – II*, Praha 1963 – 1964.
- HAVRÁNEK, Bohuslav (et al.), *Staročeský slovník I – IV*, Praha 1968 – 1996.
- HEJNIC, Josef – POLÍVKA, Miloslav, *Plzeň v husitské revoluci*, Praha 1987.
- HLAVÁČEK, Petr, *Al servizio dell'ordine e della cristianità: Gabriele Rangoni da Verona (†1486) e il suo operato nell'Europa centrale e in Italia*, in: Frate Francesco. Rivista di cultura francescana 74, n. 1, 2008, s. 71-95.
- HLAVÁČEK, Petr, *Confessional Identity of the Bohemian Utraquist Church: the transfer of priests from the sub una to the sub utraque obedience*, in: Zdeněk David – David Holeton (edd.), *The Bohemian Reformation and Religious Practice VI*, Prague 2007, s. 209-213.
- HLAVÁČEK, Petr, *Čeští františkáni na přelomu středověku a novověku*, Praha 2005.
- HLAVÁČEK, Petr, *Italský františkán a papežský diplomat Gabriel Rangoni z Verony (†1486) a jeho angažmá ve střední Evropě a Itálii*, in: Eva Doležalová – Robert Novotný – Pavel Soukup (edd.), *Evropa a Čechy na konci středověku. Sborník příspěvků věnovaných Františku Šmahelovi*, Praha 2004, s. 91 – 111.

- HLAVÁČEK, Petr, *Svatý Jan Kapistrán a Kadaň*, Ústecký sborník historický 2000, s. 89 – 97.
- HOFER, Johannes, *Johannes Kapistran. Ein Leben im Kampf um die Reform der Kirche I – II*, Rom 1964 – 1965.
- HORÁLEK, Jan – NĚMEC, Igor (et al.), *Dědictví řeči*, Praha 1986.
- HORÁLEK, Jan, *Slovo šelma na pozadí kulturní a společenské situace středověkých Čech*, LF 104, 1981, s. 123 – 131.
- HREJSA, Ferdinand, *Dějiny křesťanství v Československu III*, Praha 1948.
- HUBÁČEK, Josef, *Expresivní výrazy v Postille Jana Rokycany*, LF 113, 1990, s. 314 – 322.
- JIROUŠEK, Bohumil, *Josef Macek. Mezi historií a politikou*, Praha 2004.
- KOHOUT, Štěpán, *Pobyt Jana Kapistrana v Olomouci, Ročenka Státního okresního archivu v Olomouci 1995*, s. 117 – 140.
- KOVÁŘ, Daniel, *Tragédie Ondřeje Puklice. Budějovický purkmistr a jeho zavraždění 25. května 1467*, České Budějovice 2007.
- KROFTA, Kamil, *O spisech Václava Korandy mladšího z N. Plzně*, LF 39, 1912, s. 122 – 138, 215 – 232.
- KROFTA, Kamil, *V. Koranda ml. z Nové Plzně a jeho názory náboženské*, Praha 1913.
- LAWRENCE, Hugh, *Dějiny středověkého mnišství*, Praha 2001.
- LEHMANN, Paul, *Die Parodie im Mittelalter*, Stuttgart 1963².
- Lexikon des Mittelalters VIII*, München 2003.
- MACEK, Josef, *Česká středověká šlechta*, Praha 1997.
- MACEK, Josef, *Historická sémantika, Český časopis historický* 89, 1991, s. 1 – 30.
- MACEK, Josef, *Jagellonský věk v českých zemích (1471 – 1526) I – IV*, Praha 2001 – 2002².
- MACEK, Josef, *Pour une sémantique historique*, in: Mélanges Fernand Braudel II, Toulouse 1973, s. 343 – 353.
- MACEK, Josef, *Víra a zbožnost jagellonského věku*, Praha 2001.
- MICHÁLEK, Emanuel, *K jazykovému odkazu mistra Jana Rokycany*, Naše řeč 54, 1971, s. 98 – 101.
- NEDVĚDOVÁ, Milada (et al.), *Slovo psohlavec ve starší české slovní zásobě*, Naše řeč 60, 1977, s. 76 – 82.
- NEJEDLÝ, Zdeněk, *Česká misie Jana Kapistrána*, ČČM 74, 1900, s. 57 – 72, 200 – 242, 334 – 352, 447 – 464.
- NEJEDLÝ, Zdeněk, *Dějiny husitského zpěvu III - IV, VI*, Praha 1955 – 1956².
- NEJEDLÝ, Zdeněk, *Oldřicha Kalenice z Kalenic Satyrický list Luciperův ke Lvovi z Rožmitála z roku 1478*, Věstník Královské české společnosti nauk 1903, s. 1 – 25.

- NĚMEC, Igor (et al.), *Slova a dějiny*, Praha 1980.
- NĚMEC, Igor, *Josef Macek a Staročeský slovník*, in: Miloslav Polívka – František Šmahel (edd.), *In memoriam Josefa Macka*, Praha 1996, s. 329 – 336.
- NĚMEC, Igor, *Neplnohodnotnost jako zdroj expresivity*, *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis – Miscellanea linguistica*, 1971, s. 64 – 69.
- NĚMEC, Igor, *Ze staročeského slovníku. K stč. názvům tuláků a lotrů*, *LF 100*, 1977, s. 31 – 33.
- NĚMEC, Igor, *Ze staročeského slovníku. Stč. synonyma vražedník, vrah, morděř, zabíječ a krve prolévač*, *LF 88*, 1965, s. 340 – 343.
- NODL, Martin – ŠMAHEL, František (edd.), *Člověk českého středověku*, Praha 2002.
- NODL, Martin, *Aktuality, zprávy, glosy: knihovnička*, *Dějiny a současnost* 30, 2008, č. 4, s. 8.
- PALACKÝ, František, *Dějiny národu českého v Čechách a na Moravě IV/2*, Praha 1878.
- POBUDOVÁ, Marie – NEDVĚDOVÁ, Milada – NĚMEC, Igor, *Ze staročeského slovníku. Stč. barbar*, *LF 97*, 1974, s. 83 – 86.
- POLÍVKA, Miloslav – SVATOŠ, Michal (edd.), *Historia docet. Sborník prací k poctě šedesátých narozenin prof. PhDr. Ivana Hlaváčka, CSc.*, Praha 1992.
- SEIBT, Ferdinand, *Hussitica, Zur Struktur einer Revolution*, Köln – Graz 1965.
- ŠMAHEL, František, *Mezi středověkem a renesancí*, Praha 2002.
- ŠMAHEL, František, *Husitská revoluce I – IV*, Praha 1995 – 1996.
- ŠMAHEL, František, *Husitské Čechy. Struktury, procesy, ideje*, Praha 2008².
- ŠMAHEL, František, *Pražské povstání 1483, Pražský sborník historický* 19, 1986, s. 35 – 102.
- TOMEK, Václav Vladivoj, *Dějepis města Prahy X*, Praha 1894.
- TRUHLÁŘ, Josef, *O životě a spisech známých i domnělých bosáka Jana Vodňanského*, *ČČM* 58, 1884, s. 524 – 547.
- URBÁNEK, Rudolf, *O volbě Jiřího z Poděbrad za krále českého 2. března 1458*, Praha 1958.
- URBÁNEK, Rudolf, *Věk Poděbradský I - IV*, Praha 1915 – 1962.
- VIDMANOVÁ, Anežka, *Sedlák hranatý nebo chlap jak se patří?*, *LF 123*, 2000, s. 52 – 58.
- ZÍBRT, Čeněk, *Řády a práva starodávných pijanských cechů a družstev kratochvilných v zemích českých*, Praha 1910.